

ЈАСЕНОВАЦ

МОЈА ПРИЧА

*Она никад није говорила о Јасеновцу.
Али је сваки дан тихо плакала
за синовима.*

Прво издање каталога „Јасеновац, моја прича“, као и истовремена изложба, јавности су представљени 22. 4. 2025. године у ЈУ Угоститељско-економска школа Приједор, а поводом 80 година од пробоја јасеновачких логораша. Друго издање је резултат наставка рада библиотекара, наставника, ученика и некадашњих ученика на његовању културе сјећања. Захваљујући народним библиотекама, изложбу су видјели ученици и грађани у Лакташима, Чајничу и Рудом, а уприличени су и разговори са приређивачем. Наредно гостовање је на Филолошком факултету у Београду. Каталог се користи у настави, што је његова највећа вриједност.

Гана говори кроз ћутање

*Само да се нападне, да ме погоди метак, ја би био сретан.
Раде Радивојац*

*Дјецо драга, ја кажем, не дај Боже никоме!
Радован Кос*

Поштовани читаоци, пред вама је допуњено издање каталога изложбе „Јасеновац, моја прича“. Неке приче су остале неистражене и неспричане и позивале су нас да их запишемо. Каталог је резултат 28 ранијих и 20 нових свједочења. Част нам је што се у њему нашла и пјесма посвећена страдању Срба у мјесту Старо Брод код Бишеграда.

У раду са ученицима пажња је била усмјерена на то да се пронађе што више људскости и љовјекољубља у временима која су захтијевала ангажовану мржњу. Покушали смо допријети до породичних предања за која су приповједачи мислили да нису важна, а заправо су са сваке приче. Чудесно спасавање уз помоћ непознате жене у бијелом, бијег из логора, подмићивање стражара да се спаси беба, кумство Хрвата и Србина, псовка Сабине Бешњ, спас у кући Бранка Ћопића, хљеб из усташке торбице, кривотворени документи из Јушвица и још много тога нашло се на новим страницама.

А овдје, у предговору, споменуће се и једна неисказана прича о дјечаку којем су убиле мајку и село, који је преживео логор, и скоро 90 година о томе причао само људима којима је вјеровао. У старачкој немоћи није нашао снаге да је са нама подијели како је пристао на разговор. И разумијемо.

Ова изложба посвећена је свима који су говорили и ћутали, преживјели и пострадали, бранили, бјежали, носили и нису „ћели оставити“. Онима који су јели псеће кости, а остали људи. Вјечнаја памјат и Царство небеско јасеновачким мученицима.

Бранка Ковачевић,
библиотекар

СВАКО НМА НЕКОГА У ЈАСЕНОВЦУ

Као и многе породице поткозарског краја и наша је много пострадала у Другом свјетском рату. Село одакле је моја бака зове се Горњи Јеловац, а њен отац Јово Качавенда је из села Јутрогошта. Оба ова мјеста су изгубила много становника у рату. Моја бака Перса (Качавенда) Ћзелац причала ми је оно што је њој причала њена бака Јана Ромић (1907). Мужа прабабе Јане Сима Ромића и његова два брата усташе су прво одвеле на Патрију, а одатле су са још стотинак мјештана, међу којима је било и дјеце, пребачени у Јасеновац. Један од његове браће је покушао бјежати са комшијом Милошем Ђаковићем. Милош је успио побјећи, а прадедног брата су убили, погођен је у леђа. Милош је о томе касније причао нашој породици. Такође, он је претпостављао да су прадеда и други људи спаљени у пећима јер је чуо разговор усташа о томе.

Бакин дјед из Јутрогоште Никола Качавенда причао је да су његов брат и двије малољетне сестре Јока и Боса одведени у Јасеновац и да се никада нису вратили. Дјед се спасио тако што се сакрио у амбар који су усташе запалиле.

Дјед мог оца Никола Ћзелац причао је да су у Јасеновац одведени његова мајка Милева, браћа Петар, Славко и Раде те сестра Пава, из села Јаруге. Неко вријеме су били у логору, а затим су пребачени у Кутину код неке породице, гдје су били до краја рата. Ту су чували сток, обављали пољопривредне радове и шта је већ било потребно. Према њима су се понашали коректно, били су добри. Домаћин те породице звао се Јанте.

Остало је сјећање и да је један од Ћзелаца као дјетак одведен на принудни рад у Њемачку. То је био Живков брат од стрица. Бака не зна да ли се вратио из Њемачке.

Анастасија Ћзелац, II-2

(по казивању баке Персе Ћзелац)

СВАКИ ЗАБОРАВ ЈЕ УМНРАЊЕ

Постоје приче које никад не изблиједе, приче које се преносе с кољена на кољено, не као успомена него као опомена. Оне које се спомину тихо, са сузама на лицу и дрхтајем у гласу. Таква је и прича моје прабаке Босиљке Секулић.

Имала је само 13 година када су је одвели у Јасеновац. Логор смрти, страха и трепета на сваком кораку. За тили час живот јој се окренуо. У моменту пуцања, кољешања и вике бијаше одвојен од мајке, заједно у колони са осталим познаницима из села и усташким војницима. Обазриво окретање главом, сузе на лицу и изгубљен поглед, њен и многих у колони. „Ако се побуниш, убију те“, тако је говорила. Није знала гдје ће, ни шта ће да види, само је знала да то није ништа добро. Мјесто без лица, боје, звука — сам јаук. Тако је описивала Јасеновац. Тамо су бирали ко ће умријети данас, а ко сутра. Стајала је у реду када су прозивали оне који ће на рад по селма и оне који остају у логору. Знала је да ко остане ту, неће дуго. Бирали су из њеног реда. Осјећала је како су то њени задњи тренуци, па је, како каже, задњи пут помислила на оца који је умро прије рата и мајку за коју није знала је ли се спасла или погинула. У кољешању је један од усташа, за којег је касније сазнала да је Србин, а који ју је препознао, повукао за руку и пребацио у други ред. Тада није знала да ће јој то спасити живот.

Одвели су је у једно село, Плетерница се зове. У кућу неке хрватске породице. Није била слободна, била је днјете које је служило, радило, чистило да би преживјело. Била је код њих док се рат није завршио. Мислила је да је Бог благословно јер је дочекала ослобођење. Када су се војници повукли, некако се вратила у своје родно село, Божиће. Нису је дочекали њени родитељи. Тамо више нико никог није чекао. Неки су се вратили, али многих није било. Куће су биле празне, дворишта тиха.

Није тражила освету, нити имала ријечи мржње. Само је говорила „да се никада не понови“. На нама је да памтимо, јер неке приче не смину нестати.

Биљана Чеклић, III-1

(по причи прабаке Босиљке Секулић)

Ћ сјећање на Симо Згоњанина, човјека народа, домаћина и страдалника једног заборављеног доба

Мој прадеда Симо Згоњанин рођен је 1880. године у Драготињи, код Приједора. Током живота постао је један од најбогатијих људи овог краја. Имао је више кућа, коње,

штале, свој дућан, па чак и слуге за које је изградио посебне бараке за становање. Једну парцелу земље поклонно је цркви и придарно новац за њену изградњу. Био је међу првима који су почели користити тракторе за обраду земље, што га је тридесетих година чинило правим

визionarом и симболом напретка. Са супругом Аном је имао седморо дјеце. Имао је и осморо браће са којима је био изузетно близак и дијелио живот и имање. Симо је посједовао велике површине земље у Драготињи, те је био један од најугледнијих и најутицајнијих људи тога краја.

Када је 1939. године почео Други свјетски рат и нацистичка Немачка пружила своје отровне пипке, Симо је предвидио да ће сукоби доћи и у Краљевину Југославију. Супрузи је говорио да се треба наоружати и припремити за одбрану имања, заједно са слугама. Шалио се да ће, ако затреба, подићи устанак у Драготињи. Када је рат занста стигао 1941. године, показало се да је био у праву. Постао је озбиљан у вези са идејом устанка, али га је Ана одвратила говорећи да ће сви погинути узалуд. Ускоро је дошло најгоре. Немачки војници су 1941. године опколили посјед, ухапсили Симу и сву његову браћу, убили слуге, запалили куће. Срušили су цркву и запленили тракторе. Једини који су остали у животу били су Ана и њихово седморо дјеце. Крли су се у срушеној

кући, једва преживљавајући зиму и глад. Касније су нашли напуштену кућу и привремено се смјестили. Ћерзо се Радојка, једна од кћери, придружила партизанима, а мајка је остала сама да се бори за опстанак шесторо дјеце.

Како би спрјечили евентуалну побуну и умирили заробљенике, Нјемци су Симо, његовој браћи и осталим мјештанима Драготинђе рекли да ће бити безбједни и радити на поправци пруге. То је била лаж. Пошто није било мјеста у Јасеновцу транспортовани су у њемачки концентрациони логор Бањица, највећи логор на подручју окупиране Србије. Бањица, као и Јасеновац, била је синоним ужаса за српски народ, за Јевреје, Роми, антифашисте. Симо је са браћом прошао голготу, физичко и психичко злостављање, изгладњивање, понижења. Стражари су покушавали да их слоде обећањима да ће онај ко убије свог комшију или рођака бити ослобођен. Неки логораши су то занста и чинили у очајничком покушају да преживе.

Симо и сва његова браћа убијени су у Бањици између 1941. и 1943. године. Јако и седморо дјеце успјели су да преживе рат, али их је по ослобођењу дочекао нови ударац. Комунистичка власт, у складу са идеологијом једнакости, одузела им је скоро сву земљу. Од огромних посједа остављен им је само мали комад земље на којем су могли да изграде кућу. Дјеца су, упркос свему што су прошла, наставила да живе и чувају успомену на оца и стричеве. Након рата у Босни обновљена је и црква којој је Симо некад даровао посјед и новац за изградњу, а његовим потомцима је враћен један дио национализованог имања, много мање од онога што су некад имали.

Данас, они који ходају Драготинђом можда и не знају да је тај простор био дио имања породице Згоњанин — симбола једног богатог, поносног и трагично угашеног свијета. Земља којом је некада ходао остала је без њега, али не и без његовог трага.

Андреј Пијак, II-2

(по свједочењу баке Милене Пијак)

Четри године логора четворогодишњег Јовице Шаровића

Мој деда Јовица Шаровић рођен је 7. јануара 1937. године у селу Сорлацн у Фочн. Његовог оца и стрнца отровали су муслимани јер се аграрном реформом требало догодити да Срби кметови на муслиманским имањима сада постану власници. Шестомјесечни Јовица, о коме се више није могла бринути само мајка, смештен је у сиротиште у Фочн. У мају или јуну 1941. године деда је, заједно са неколико стотина дјеце, жена и мушкараца, теретним возом транспортован у Хрватску. Цјело подручје Херцеговине и Старе Херцеговине, а са њом и Фоче, које је прво припало Италијанима, почистиле су усташке банде убијајући, палећи, протјерујући преко Дрине, а великим дијелом и одводећи у логоре. Комплетна област је препуштена муслиманима и тако је створена таџпон зона према Србији.

Овако је деда описао свој логорашку пут: „Вјерујте, све што сте никада чули о мучењу и страдању дјеце у логорима, истина је. Ја сам све то преживио, па опет немам ријечи којима бих описао наше муке. Када су нас повезали у вагонима није било ништа осим мало сламе на којој смо спавали, мокрили и вршили нужду. Ужасно је смрдјело. И ми смо смрдјели. Имали смо мало бајатог хљеба за који су се борили родитељи који су имали дјецу. Ја нисам имао родитеље. Покремено смо добијали мало воде у прљавим конзервама. Дјеца су пила оно што остане иза одраслих који су се отимали да би напојили своју дјецу. Ми без родитеља смо добијали шта иза њих остане, ако ништа остане... А ако не остане, ништа.

Када смо стигли на теретну жељезничку станицу усташе су почеле раздајати дјецу од родитеља. Јауци, плач, вриска и ударци! Дјеца од четри до дванаест година одведена су у логоре за дјецу. Ја не знам гдје су ме одвели, је ли то био Сисак, Јастребарско, Горња Ријека, Стара Граднска... Нико нам није рекао шта ће бити с нама. Били смо у подрумима и баракама, спавали и сједили на слами. У просторије су биле постављене посуде за нужду. Ноћу смо, не знајући, пили то у мјесто воде. Није било чешће да се напијемо чисте воде, нити да се умјемо. Усташе су нас мучиле и тражиле све друге начине да нас униште. Боловали смо од дизентерије. Покрпао сам, јако ме је болно стомак, више пута у току дана и ноћи јурно сам до конзерви јер сам имао тешке проливе пуне слези и крви. Као и остала дјеца понекад нисам стижао, био сам ужасно прљав од фекалија. Сваки дан би неко из бараке умро. Днијете исцрпљено болешћу би се само повукло дубље у ћошак, усамило се, чутило уза зид и ми смо знали да неће доживјети следећи дан. Научили смо да једни другима помажемо и враћамо дебело црњево када нам испадне. То се и мени дешавало због дизентерије. Шта смо јели? Скоро ништа. Што смо добијали као храну пили смо из заједница, па прљавим рукама грабили и трпали у уста оно што је било гушке. Најтеже нам је било знати, није било пећи да нас огрије, па смо се збијали једни уз друге. Одјећа нам је пропала, друге није било да се пресвучемо.

Касније смо предјештени на нека мјеста којих се сјећам по грубим креветима. Ноћу би по нама мокрили дјетаци који су спавали изнад нас. Нису знали да то чине. По дану се мокраћа сушила на нама. Нисмо смјели да се жалимо. Није било никога да нам помогне. Мухе, ушн, бубе, стјенице, разни инсекти и паразити нису нам давали ни трен мира. Усташе су забраниле да се деца купају и перу, па су се ушн брзо преносиле. Ране од чешања су се инфицирале и претварале у плшкове.

То је све тако трајало до средине 1943. године, када је у логор дошла група „жена у бијелом“. Касније сам сазнао да их је водила Ђијана Будисављевић. Пописале су нас и сваком дјетету око врата ставиле картончић са именом и презименом. Када су нас пребациле у Загреб први пут смо се окупали. Одјећа нам је опрана и очишћена од буба и ушнју. Затим су нас возом пребацили до Сухопоља код Бировитице, на имање гдје се налазио двораци грофа Јанковића. Били смо у једној зиданој згради, а поред је била зграда са петнаестак усташа који су имали задатак да нас чувају или убију по наређењу. Напокон смо имали свако свој кревет, мадрац, чаршав. Јели смо из тањира, гвозденим кашикама, за столом. Бише нас нико није тучао, мада су нас понекад гледали попрнјеко. Храна је била доста добра. Били смо потпуно боси, чак и зими, ваљда да би нас спрнјетили да побјегнемо. Чувале су нас часне сестре.

Организовано је наше покрштавање, колективни прелазак у католичку вјеру. Давали су нам нова имена. Ја сам постао Ивица Таровић. Прије пробоја Сремског фронта покушала нас је ослободити 12. славонска партизанска бригада, и то у два наврата. Ми смо се склањали од пуцњабе у мрачне кутке, склупчани у тами. Нисмо знали ни да се говорило о томе да су усташе добиле наређење да побнју сву српску дјецу у логору прије него што се повуку из Бировитице и Сухопоља. Ипак, партизани су нас ослободили у трећем покушају. Потрпали су нас у запрежна кола. Била су пуна сламе у коју смо просто утонули. Штитила су нас од змије. Повезали су нас у ослобођену Војводину.“

Деда је у Сувотини лијечен, а његов послнјератни пут био је много тежак и неизвјестан. У СФРЈ се није смјело рећи да је неко био у концентрационом логору за дјецу, него су говорили да су били у дјетњим доловима Независне Државе Хрватске. Био је поново одбациван, не знајући шта је породица. Био је непрнступачан и неповјерљив, јер је растао прво у логору, а затим у доловима за срочад. Када је завршио занат и запослио се у жељезарни имао је 52 килограма. Радно је тешке физичке послове. Излаз из те ситуације видно је у школовању, радно је дању у жељезарни, а навече похађао вечерњу економску школу. Касније је завршио Факултет политичких наука и постао професор социологије. Био је и резервни официр Југословенске народне армије. Деда се трудио да се истина о дјетњим логорима сазна, те је о њему 2012. године снимљен документарни филм.

Дај, газда, банку

Када га је као седмогодишњака мајка довела у Мокрањско Поље, Јово Чворо је знао да је сироте које је испод једне романијске стијене дошло под другу. Истина, сада је из долине гледао њен црвенкасти одсјај у

Јово и Роса Чворо

предвечерје. Мајка се преудала у Бучићевце, а Чворе, његови синови, настанили су пнтоту земљу. Јово је био миран, повучен човек, али је било раније и његова котнјашка путовања од Мокрог до Сарајева, гдје је превозно снјено, дрва и већ шта је требало, знала су потрајати. Ипак, и поред рђаве навике био је члан црквеног грађевинског одбора и помогао да се 1933. године изгради црква у Мокрог.

Једном га је у Сарајеву неки алаал (носач) зауставио: „Дај, газда, банку. Ништа данас нисам зарадио, дјеца су ми гладна.“ Јово је завукао руку у џеп и дао прву новчаницу која му се нашла под руком. Можда је била и једина, али у том тренутку није мислио о томе, можда је размислио како ће до следеће кафане, да се мало одмор.

Када и како је дошло у Јасеновац, не знамо. Много тога је у маган, а неке приче се и не поклапају. Оно што сви знају јесте ко му је спасио живот. Јово је причао: „Стоји нас 100 у реду, једног по једног убијају. И ја чујем неко виче моје име, Јово Чворо из Мокрог. Јеси ти Јово? Сјекаш ли се кад сам ти тражио банку, ти ми дао двије? Изађи из реда.“ Био је то алаал, мало тамнопут муслиман, сада у усташкој униформи. Прича се овдје грана и по једној верзији алаал му је дао брнтуру да се обрне да би изгледао млађе, па га упутно на рад и посаветовао да се повриједи тако што ће ставити ногу на шине када буде пролазио контејнер. Када допадне болнице треба да бјежи. По другој верзији, након што га је издвојио из реда алаал му је показао на коју страну да иде да не би упао у усташке засједке. Сјекао се да је прешао ријеку. Пут до Мокрог је трајао дуго и тешко га је реконструисати. Уз то је везана још једна прича. Када је заједно са неким мученицима сједно на станици, наишла је Циганка са дјецом и видјевши их тако страшно извртнула је своју шарену торбицу у којој су биле мрвице хљеба. Сажалила се.

Јово је умро 1958. године, а по њему је добио име унук Јовица који је био и његов правни насљедник. Чворе и даље живе у Мокрањском пољу, а у посљедњем рату протјерани су из Лапшине, код чувене Козје буприје, наомак Сарајева, куда је ђед Јово гонио коње и свраћао у кафане.

Бранка Ковачевић, библиотекар
(по причама Мића и Слободана)

СВЕ ЈЕ БИЛО ЈОШ И ГОРЕ

Моја бака Стојка (Јошевић) Јовић рођена је 1928. године у селу Бијаковац, општина Козарска Дубица. Била је у логору Јасеновац, али је врло мало причала о том периоду. Имала је велике ожигане по тијелу па ми је рекла да је у логору имала мизане, велике чиреве, који нису лијечени. Преживјела је и тифус, сва коса јој је опала. Болест је праћена високом температуром, а нису имали ни хране ни воде. Гледали су воду која тече, а она је говорила да није текла вода него крв. Када су се вратили кући, све је било спаљено. Због свих страха које је преживјела у логору никада није могла гледати ратне филмове. „Све је било још и горе“, рекла би.

Стојка, Михајло и њихов син Војислав

Мој деда Михајло Јовић рођен је у селу Бијаковац 1928. године. На Козару су заробљени и одведени у Јасеновац. У логору му је мајка везала мараму да би изгледао као дјевојчица, како би га сакрила од раздвајања мушке дјеце од родитеља и спасла. Мајка га је припремала да бјежи са једном групом која се организовала јер је знала да ту не може преживјети. На Козару су јој погинула два сина и није могла чекати када ће се смрт поново надвинути на њих. Ипак, до њега није дошло јер су га, као и другу дјецу, одвели у оближње село како би помагао на њиви. Обрађивао је земљу и радио тешке физичке послове, али је преживио. Када се вратио кући нашао је само згариште.

Борка (Тица) Томичић рођена је 1939. године у селу Мало Двориште, општина Козарска Дубица. Током офанзиве је породица побјегла на Козару али је збјег откривен и одведени су у Јасеновац. Имала је само три године. Памти слику велике жице, велике ливаде, вагона и пуно људи. Логорске дане је реконструисала уз мајчино приповиједање. Спавали су у хангарима на земљи, гладни и жедни. Имала је велике чиреве и тифус. Не зна колико су дуго били у логору, али су касније пребачени у болницу у Липник. Сјећа се наоружаних војника који су стајали око зграде. У болници су их тукле часне сестре. Касније су смјештене у српске куће у Липнику. Када су се вратиле у село све је било спаљено. Борка Томичић је још жива.

Дражена Мршић, директор
(по казивању мајке Марице)

Гимназијалци у жицама Јасеновца

Сестра моје прабаке Лазарка Брањеш-Грубан рођена је у селу Орловци. Након основне школе, на приједлог учитеља, родитељи су је уписали у гимназију. Сиromaшно дијете, једно од шесторо у фамилији, ипак се лијепо снашло у градској средини. Када је 1941. године почео рат Лазарка је своју гимназију затекла оронуту и пусту, а на избаченим клупама су дрнјемали непријатељски војници. О борби за ослобођење и страдању у Јасеновцу оставила је запис под називом „Сусрет у логорском кругу“. Другове из гимназије сада је сретала на ратном путу који ју је водио од Грмеча, преко Неретве до Црне Горе. За вријеме Пете непријатељске офанзиве, послје преласка Бутјеске, средином јуна 1943. године, заробљена је са групом рањеника и болесника. Многи рањеници су пребољели тифус, али су опет били покретни и то је био један од разлога зашто нису убијени одмах. Одведени су у злогласни сарајевски затвор „Беладина“, гдје су и сами могли осјетити због чега је био познат као мучилиште. Након мјесец дана транспортовани су у логор Стара Граднска. Лазарка се пријећала старе, мелинке, мрачне зградурине, опасане зидом. Звали су је Кула и од раније је била позната онима који су се борили за слободу. Дванаест партизанки су затворили у ћелију на спрату, а око двадесет партизана су негдје одвели. Прије увођења у ћелију водили су их кроз логор и показивали логорашима, тјерајући их да вичу: „Овако изгледа народноослободилачка војска“. Пошто нису хтјели викати, тукли су их. Партизани су били живи костури и Лазарку тада нико није препознао.

Ћелија на Кули је имала један прозор са решеткама. Током прве ноћи нико није дошао, само су се чули крици из подрума испод. Усташе су мучиле партизане. Ујутро је дошао ред на њих: „У једном тренутку отворила су се врата ћелије и унутра је ушло десетак усташких официра вичући „ево партизанки“! Почели су тући како су кога стигли. Послје тога дошле су двије усташнице, заповједнице, и наставиле да нас туку.“ Када је једно јутро погледала кроз прозор, Лазарка је видјела Зијада Знку Мицића, Ђада Капетановића и Радмилу Радовановић, које је познавала из гимназије. Касније је сазнала да су годину дана прије њеног заробљавања у логор доведени Приједорчани, Ђаци и припадници Народноослободилачког покрета. Они су гледали према ћелијском прозору и Лазарка је успјела да се јави Радмили, која се прикрала до испод самог отвора ћелије. У то вријеме, свједочи Лазарка, у логору Стара Граднска и логору Јасеновац, у који је касније пребачена, дјеловала је организација КПЈ састављена од најбољих другова и другарница. Покучавали су да

организују расподјелу хране, ако се до нечега могло доћи, да помогну онима у ћелијама и да одржавају везу са НОП-ом. Храна је стижала преко оних који су радиле напољу или се одвајала од пакета које су неки могли добити извана. Ћацкивана је у ћелије, што је продужило живот заробљеницима. У ћелији Крле Лазарка је провела три мјесеца, а затим су два дана били у кругу логора па пребачени у Јасеновац. У кругу логора је срела другове из гимназије и напосред могла с њима да разговара. Сјећа се ведрине и љепоте Радмиле Радовановић, која је причала о свом неуспјелом одласку у партизане, хапшењу, друговима из гимназије. Сјећа се и оптимизма тихе дјевојке Бидојке Буквић, која их је храбрила. Разговарала је са Ђсадом Капетановићем, Зинадом Мицићем, Надом Миленковић, Стаком Крнелом и другима. По Лазаркиним ријечима „био је то најтужнији сусрет“. Покршавали су оживјети ђачке успомене у страшним логорским условима. Када су након два дана кренули за Јасеновац растали су се са сузама, а њихови другови су им дали нешто одјеће скидајући је са себе, а ни сами је нису имали. Већина њих је остала иза зидина злогласне Крле.

Дереганјом су пребачени преко Саве, мучно и дуго путовање праћено је псовкама и пријетњама пијаних усташа да ће их поубијати и бацити у ријеку. Ново пребивалиште биле су дрвене бараке. На другој обали Саве видјели су логорашнице и логораше како се скоро трчећи враћају са рада у логор. Усташе су их пратиле уз псовке и ударце. Лазарка свједочи да је у паклу Јасеновца остала до 1. марта 1945. године када је размјењена за њемачке официре. Двадесет партизана, међу којима и четворо заробљених у Црној Гори, усташе су под пратњом Нијемаца одвеле у Писаровину, гдје је извршена размјена.

У Јасеновцу су, поред других логораша, остале Лазаркине другарице и другови из партизана и неколико ученица из гимназије: Мара Ђермановић, Јула Хавић, Милка Добријевић и друге. Како Лазарка каже: „Остале су да живе још један мјесец дана и да од руке крвника заврше на некој од ломача Градине или Јасеновца, јер је након мјесец дана логор ликвидан, а живи лешеве спаљени да се сакрију трагови злочина. Остало је сјећање на њих и наш дуг према њима.“ У спомен на своје другове из гимназије и рата, Лазарка је записала ово сјећање да га не би уништило вријеме које је највећи непријатељ свакој жртви.

Јасеновац и Маутхаузен

ida mi se Komentiraj Po

Surlan (Simon) Vlado rođen 1906. Srbin, ubijen od Nemaca 1942. godine u logoru, Zemun Sajmiste, 1942.	Vic (Sapir) rođen 1906. Srbin, ubijen od Nemaca 1942. godine u logoru, Zemun Sajmiste, 1942.
Surlan (Stevan) Ostojica rođen 1921. Srbin, ubijen od Nemaca 1942. godine u logoru, Zemun Sajmiste, 1942.	Vic (Mi) rođen 1906. Srbin, ubijen od Nemaca 1942. godine u logoru, Zemun Sajmiste, 1942.
Surlan (Jovan) Mica rođen 1891. Srbin, ubijen od Nemaca 1941. godine u logoru, Zemun Sajmiste, 1941.	Vic (Mi) rođen 1906. Srbin, ubijen od Nemaca 1942. godine u logoru, Zemun Sajmiste, 1942.
Surlan (Mica) Mile rođen 1909. Srbin, ubijen od Nemaca 1941. godine u logoru, Zemun Sajmiste, 1941.	Vic (Mi) rođen 1906. Srbin, ubijen od Nemaca 1942. godine u logoru, Zemun Sajmiste, 1942.
Tobarin (Marko) rođen 1900. Srbin, ubijen od Nemaca 1941. godine u logoru, Zemun Sajmiste, 1941.	Vic (Mi) rođen 1906. Srbin, ubijen od Nemaca 1942. godine u logoru, Zemun Sajmiste, 1942.
Tobarin (Izao) Jola rođen 1906. Srbin, ubijen 1944. godine u logoru, Sval, 1944.	Vic (Mi) rođen 1906. Srbin, ubijen od Nemaca 1942. godine u logoru, Zemun Sajmiste, 1942.
Tobarin (Jovan) Zari rođen 1912. Srbin, rođen u...	Vic (Mi) rođen 1906. Srbin, ubijen od Nemaca 1942. godine u logoru, Zemun Sajmiste, 1942.

Наша породична историја богата је страдалицима и јунацима. Част ми је што носим име једног од њих. Мој прадед Блајко Шурлан (1906) из Сводне, по причама стариња из села, био је добар домаћин, врљедан и поприлично нмљан за то врјеме. Право име му је било Владислав. Усташе су га заробиле у офанзиву на Козару и одатле спровеле у Јасеновац. О њему нисмо имали много података, знамо да је пребачен у немачки логор у Земуну. Прву књигу о његовом страдању добио сам од комшије који је са њим био у логору Сајмште. Комшија је причао како да су их изгладњивали до крајњих граница, радили су најтеже послове, а онда би им скључили густу пуну коју су заробљеници халапљиво јели. Од тога су им пуцала цријева и умрели су у најтежим мукима. Истражујући, наишао сам на имена убијених становника Сводне, који су нестали у офанзиву на Козару. Спискове је објавио Војни музеј Београд. Прадедно име налази се на споменику на Сајмшћу.

Постоји још једна занимљива прича, о претрајавању и борби у рату и мирну. Мој дјед Петар Чолић рођен је 1922. године у Тодини код Санског Моста. Како је био добар ђак, вистар и врљедан, отац га је послао на даље школовање. У Нову Сад, гдје је требало да изучи шћстерски занат, одвео га је један комшија који је радио у тамошњем Дому ученика. По завршетку заната запослио се код обћара у Новој Сади, па га је ту затекао и Други свјетски рат. Деда Петар је доказ да Србин не може избјећи страдање, али и да се мајсторство цијени у сваком времену. Убрзо по избујању рата, Нјемци су га ухапсили и одвели у логор Маутхаузен. Систем логора Маутхаузен изграђен је око истоименог села и села Гусен у Горњој Аустрији, а био је логор и за врјеме Првог свјетског рата, када су у њему своје кости оставили многи Срби и Русини осумњичени да раде против Аустроугарске монархије.

Деда је причао да је у логору имао повлашћен положај јер је био занатлија. Као доброг обћара нису га много малтретирали. Последње два, три мјесеца боравка у логору препознао га је један стражар, Фолксдојтер из Војводине, који је са њим учио занат. Упозорно га је да би у логору могао скончати и помогао му да побјегне. Набавио му је пропусницу и лично га одвео на воз за Загреб. Рекао му је да ће са пропусницом бити слободан до града, а када стигне у Загреб да што прије вјежи кући. Такође га је посаветовао да, ако га ухвати, каже да иде да види породницу и да ће се вратити назад. Деда је тако и урадио. Бјегунци који се нису придржавали упутства били су спровођени у Јасеновац.

Правн шок је доживио надомак куће. Када је дошао до Томине сазнао је да су, из тзв. Турске Томине, комшинје муслимани заједно са усташама убили његовог оца, мајку и троје браће и сестара. За још два брата и сестру није се знало гдје су. Преноћно је близу села и други дан се упутно у село Пејнић, гдје је живио Милан Раца, пријатељ којем је вјеровао. Милана није нашао али га је његов отац упутно на Лушци Паланку, гдје је Раца био командир чете партизанима под командом чувеног Миланчића Миљевића, команданта Шесте санске бригаде. Успио је доћи до њих, а пријатељ Раца га је радосно дочекао, прихватио у чету, у којој је постао његов пратилац, курир. Довио је и чин водника. Много тога су заједно прошли, све до тешке битке на Сутјесци. Милан Раца је тада погинуо, а мој дјед је тешко рањен. Дуго се опорављао у Италији, прво у Барнју па на Вису, затим се вратио у јединицу и дочекао крај рата. Као и Раца, одликован је Орденом народног хероја и Партизанске споменнице.

Тек послније рата пронашао је браћу и сестру. Током рата није знао гдје су, а они су били смјештени код неке родбине и пријатеља. Касније су се вратили у Томину и ту живјели. Деда је отишао у Борово како би помогао оснивање фабрике обуће. На једној забави у Бачу, преко Дубава, сreo је удовицу покојног пријатеља и командира Раце. Она је у првој фази колонизације дошла у Војводину, гдје је добила кућу и посао. Убрзо се међу њима родила љубав, вјенчали су се и основали породицу. Дјед се преселио у Бач и почео да ради у Агробаткој. Тада је добио прву кћерку, моју тетку, и поднио захтјев за пензионисање јер је био ратни војни инвалид. Није био члан Партије што му је стварало проблеме, био је учјењиван. Кап која је прелила чашу била је када су га привели на информативни разговор јер је славно крсну славу Светог Луку. Његов отац и цијела фамилија Чолић били су побожни људи који су генерацијама помагали свештенике у Томини. Због славе је осуђен на затвор. Ту му је официр Озне, након три мјесеца робије, открио да га је супруга, као одговорни члан партије, пријавила за обилежавање славе. То је назвало братну размислу и раставу, али је дједа његова сестра наговорила да се врати породици, највише због дјетета. Када су се помрли, деда и баба су добили још једну кћерку, моју мајку. Деда је и даље славно крсну славу па су му поништали Споменницу, али му нису одузели орден јер се за њега заузео Миланчић Миљевић. Иако је био инвалид, деда је дорадио стаж и отишао у пензију. Мени је као дјетак често причао шта се дешавало и молио ме да запамтим: „Ми смо Срби, поштујемо све људе али, запамти, женимо се само Српкињама.“ Дјед је умро 1975. године након дуже болести и сахрањен је у Бачу.

Дијана Марјановић, професор

(причу је казивао њен супруг Владислав Марјановић и односи се на његову породицу)

Милосава из Драготиње

Када је почео рат моја тетка Милосава имала је десет година. Била је једно од седморо дјеце у породици Саве (40) и Рада Калнића (42). Отац Раде, старији брат Милан и сестра Вилосава (20) придружили су се партизанима, као и већина мушкараца из села, који су били способни да носе неко оружје. Млађа дјеца остала су са мајком у селу Доња Драготиња.

Револтирани одласком становништва у партизане Нјемци и усташе су се скетали ненаоружаном народу, убијајући по селима, палећи и пљачкајући. Због ових непотпустава народ је почео бјежати у Козару. У збјеговима су били стари који су се могли кретати, жене, дјеца, бебе у колијевкама. Козара је била пуна народа и стално се чуо плач дјеце и јак људи. Сваки звук је могао открити положај збјега па су се утишавали. Људи су били уплашени и раздражљиви, бојали су се да ће их пронаћи. Усташе су чешљале села, тражиле жртве, палиле и убијале. У рату је харала још једна пошаст која није штедјела ни војнике ни цивиле. Од тифуса су умрли Милосавина сестра Вилосава, отац Раде и млађа сестра Драгница (13).

Дјеца су остала сама са мајком па су, као и већина народа, морала у збјег. Усташе и Нјемци су се стационарали у близини њихове куће, у шуми Мартин, гдје су направили импровизовану болницу. У болници је радио један доктор Нјемац, знао је понекад пружити медицинску помоћ становницима села али кријући од усташа јер би га убили.

Окружени у збјеговима на Козари покушавали су пробоје како би се ослободили. Многи избјегли из нашег села били су укључени у ове операције. Људи су масовно гинули, али пробој није успио. Усташе су откриле збјег, купиле жене и дјецу и водиле у логор Стара Градишка. Милосава (10), њена браћа Драго (8) и Радомир (4), те сестра Стојанка (12) заједно са мајком нашли су се у непознатој. Били су на смрт уплашени гледајући шта се дешава. Усташе су одвајале мајке од дјеце и одводиле у околна села. Раздвојена је и Милосавина породица. Она се нашла у једној усташкој кући, сестра Стојанка је одведена у

оближњу кућу, а мајка Сава са синовима Драгом и Радомиром одведена је даље од њих како не би имао контакт. Ништа једни о другима нису могли знати. Сви су добили задужења и распоређени на послове које су могли обављати. Милосава је чувала свиње и гуске, а у кући гдје је боравила према њој су се лијепо опходили. То је био старији брачни пар чији је син био усташки војник. Његова велика слика је стајала на креденцу и Милосава се уплашила када ју је видјела. Ипак, имала је срећу јер су људи били добри. Спавала је у кући, а не на штабу. Хранили су је, прали одјећу и чак јој је жена нешто ручно сашила. Рекли су јој да је војник са слике њихов син јединац, у рату је и ријетко долази кући. Када је наврћао он јој је говорио да се не боји никога, нико јој ништа не смије и да само њега мора слушати, а ако буде добра узмеће је себи. Милосава је ријетко виђала сестру која је такође чувала стоку. Нису се смјеле састајати, а о мајци и браћи ништа није знала. Била је задовољна што није гладна и што је нису убиле, али није могла наслутити да је раздвајање од породице много дјецу водило у покатоличавање. Срећом, избјегла је ту судбину. У селима су остали до ослобођења, а онда су пуштени кућама. Тек тада су се сви састали. Сазнала је да мајка није знала за њих двоје, гдје су и јесу ли живје. Била је задужена за пољопривредне послове, говорили су јој да ће све бити добро ако буду слушали и радили.

Када су се заједно вратили у поплаћено село нису имали гдје живјети, а брат Милан се још није био вратио из рата. Људи из села, организовани у мјесни одбор, направили су им дрвену кућицу да имају гдје пребивати јер су знали да је Милан био у рату од првог дана. Наступно је тежак период да се зарасла земља припитоми како би дала неки плод. Коров је заузео мјесто и одомаћно се у годинама њиховог одсуства. Сава је крмила купине и обрађивала земљу како би исхранила четворо дјеце. Велику радост им је притинио Миланов повратак из рата. Братно се као официр и понуђен му је посао у војсци што је и прихватно. И поред свих губитака, страха и неизвјесности породица је имала срећу да избјегне Јасеновац, те да њени преживјели чланови доживе старост и умру природном смрћу.

Драган Калинић, школски мајстор

(текст је написала Драганова тетка Милада Ћурђевић, која је сачувала сјећање на приче очеве сестре Милосаве Калинић)

Илијана Илијина

Мој прадеда Илија Балабан био је човек велике снаге и још већег срца. Висок, црн и поносан, живио је у српском селу Јошава, гдје је са породицом радно и градно живот. Њихова радост била је помучена смрћу новорођене дјеце. Иако их се родило 13, само шесторо је преживјело. Када су зло и мржња покуцали на врата, Илија је, попут многих невинних Срба, намамљен причом о обавезном раду и преварен да ће бити безбједан. Муслиманске и усташке јединице депортовале су га 1942. године кроз долину Јапре, прво у Јасеновац а затим у логор Сајмиште, у Земуну. Тада је имао око 40 година.

Породица дуго није знала шта се с њим догодило. Нада је трајала али су вијести које су стигле биле сурове. Једно писмо које им је доставио Секретаријат унутрашњих послова заувјек је разријешило питање шта се догодило. Прадеда Илија убијен је у Земуну. Остала је празнина у породици али и сјећање на његову храброст и жртву. Утјешно је што су остали чланови породице преживјели. Потомци носе његово име у срцу, а ја и као своје средње име – Илијана. То ми је велика част и обавеза да никада не заборавим ко је био Илија Балабан и какву је жртву поднио. Прича живи кроз генерације и док год се његово име изговара он је ту – међу нама.

Јана Илијана Балабан, I-2

(по причи тате Слободана Балабана)

У СМРТ ИЛИ У РОПСТВО

Моја чукунбаба Миља Достича рођена је у селу Мирковац код Кнежице. Удајом за чукундеду Млађена Гороњића у Орловце није знала да се спасла судбине која је задесила њене најмилије. Родитеље, браћу, комшије и остале из села усташе су одвеле у логор Јасеновац, гдје су сви убијени. Село је опустјело, па је касније насељено новим житељем, придошлицама из других крајева.

Чукунћед Млађен Гороњић одведен је прво у логор Јасеновац, а пошто је био радно способан пребацили су га даље у Њемачку. Тамо је провео пет година и успио да се врати кући. Причао је да је радно најтеже послове, у кућама као слуга, на њиви и у штали као сељак. Њемачки мушкарци су били на фронтима, а ратни заробљеници су морали да их замијене, да одржавају привреду и робовски раде, све како би текао нормалан живот.

Свима нама из Поткозарја сличне су приче и породичне трагедије. Овдје желим да запишем да је мој комшија Ђуро Ђатовић имао мајку Мару и сестру Драгињу, које су биле заробљене у логору Циглана, а затим су, са осталим логорашима, одведене у Јасеновац. Након неког времена пребачене су у хрватске породице на рад. Драгиња је тада имала само десет година. У тим условима биле су пет година, а онда су се вратиле у своје село, пјешнице.

Јована Ђатовић, I-3

(по казивању своје породице)

Мали Козарчанин

Ово је прича мог прадеда Ћуре Коса, који је са само 16 година преживео голготу и морао да одрасте прије времена, као и већина наших предака. О страдању народа у офанзивни и логорнима оставио је један запис у дневним новинама ЋироБлиц, објављен на Ћурђевдан 2020. године, у тренутку када је имао 94 године. Овдје желим да пренесем ту причу како бих је поново вратио у живот и подсетио све да је, како каже наслов текста, „и маленог Ћуру спасила Дијана Будицављевић“.

Мој прадед Ћуро Кос рођен је 1926. године у селу Бавићи испод Козаре. Управо из тог села, како он каже, видјела се цеста којом су Нјемци и усташе 1942. године кренули у офанзиву на Козару. Прадеда је свједочно да је народ побјегао у шуму и да је након дужег времена до оних јатих младих и мушкараца одлучио да иде у пробој обрвца на Патрију, а слабији и дјеца су се предали окупатору. Заробљени народ одведен је на пољану у Ламовитцу, а након другог дана хода затворени су у старом воћњак у Орловцима. Са прадедом су, поред мноштва народа, били и отац Стојан, маћеха, брат Петар, те три полубрата и једна полусестра. Воћњак је био ограђен високом бодљикавом жицом. Прадеда је о овоме говорио: „Ту су нас држали, покупили су мушкарце и казали да идете за Немачку да радите, одвели су тада оца и брата Петра. За њих су писали да идете добровољно на рад. Оне људе за које су писали да неће да иду, покупили су и негде одвели. Међу њима је био мој један стриц и брат стричевић, одвезан су их и никада их више нисмо видјели“. Потом су усташе жене и дјецу смјестили у логор у приједорској Цигли: „Ставили су нас у бараке у којима се сушила цигла. Било је мноштво вашки. Људи су умирали од глади. Ту су умрли један брат и једна сестра са маћехине стране“. Потом су усташе дјецу смјестили у сточне вагоне и пругом, која је ишла из Цигле, превезли у Бањалуку. Деда се сјећао пута и шта се даље дешавало: „Пошто није било даље пруге, камионима нас превезу у Окучане и ту нас опет потрпају у вагоне. Били смо ту дан, два. Са нама у вагон су ушли једна жена и човек у цивилу и воз је кренуо даље“. Превезени су у Јасеновац и били су у вагонима око два дана. Заробљеници су учинили чудно понашање мушкарца и жене који су им се придружили: „Чим стане воз, та жена и човек изађу из вагона. Ништа нису проговарали. Када се они врате у вагон, воз крене даље. Дођемо у Сисак. Нас је ту истрпало, а један до је у вагонима отишао даље за Јастребарско“. Прадеда се присјећао да више није видео жену у цивилу, за коју је касније тврдио да је Дијана

Будисављевић, која се борила да спаси што се могло спасти и да дјецу остави на сигурним мјестима.

Најтеже тренутке прадеда је је описивао овако: „У Сиску је била зграда са четири, пет спратова, били смо на подовима као у неким канцеларијама. Давали су нам само неки црни чај. Умирју дјеца. Понекад доведју камион до степеника, отворе задњу страну и уђу два човјека која имају шинке и на њима кукце. Онда они све мртве, али и оне полуживе, узму куком и вуку у камионе“. Након неког времена почели су сељаци да долазе и воде дјецу да им буду слуге. Ћурју је, али под новим именом Јуре, одвео Штеф Маловић и уписао га да ће бити код Кате Кениг која му је била свастика, а на себе је уписао Ћуриног брата Милана. Када су се опоравили, чували су стоку. Прадјед је говорио да су они људи били поштени. Убрзо су Нијемци од сељака по Сиску почели да узимају коње, а са њима и коњушаре којима су одмах облачили војну униформу. Прадеди је тада Глиша, родом из Славице, понудио да иду у партизане, што је он прихватио јер, како каже, било је „нби или у Нијемце или партизане“. Побјегли су и придружиле се ударној партизанској групи у близини Поповаче, гдје је прадјед био од новембра 1942. до фебруара 1943. године. У јесен је формирана Друга масловачка бригада којој је био прикључен, па је након тога прешао у Десети корпус и ту остао до 1945. године. Добио је најзначајнију медаљу СФРЈ – Медаљу за храброст и Орден заслуга за народ.

Прадјед је тада, као партизан, у селу Шумарница дочекао обавјештење од Владимира Бакарића из Главног штаба да сви могу да иду у коју год хоће републику. Он је одлучио да крене назад за своју Козару: „Увјећивали су ме да се не враћам, звали су ме мали Козарчанин. Није да се хвалим, али био сам вредан право, нисам ни за кога свога знао, нити је ко за мене знао.“ Послије неуспјешног увјећивања ратних другова да остане у Хрватској, пјешке је кренуо, 22. фебруара, из Шумарице и стигао до Дрвара. Одатле је возом дошао до Сретнице, а у Приједор је стигао 18. марта 1945. године. Распоређиван је на бројним командним мјестима. Након што је демобилисан вратио се у родне Бавиће. Оженио се 1949. године својом прабаком Здравком и потом до 1973. године живио у Војводини. Тада се вратио у Приједор и као радник на одржавању пруге дочекао пензију.

Јована Кос, II-3

(по свједочењу Ћуре Коса, објављеном у дневним новинама Београд)

Кад мајку заболн срце (У спомен на страдалу комшиницу Загорку)

Раног љетног дана, 12. јула 1941. године, у селу Ламовита подно Козаре, у сеоском домаћинству Марка Берића све је текло уобичајено. Марко и његов син Душан отишли су у шуму. Код куће су остале мајка Рада и кћеркице Загорка и Милена, које су се спремале да потјерају овце на пашу. То је било њихово уобичајено задужење. Загорка је имала једанаест, а Милена девет година. Дјевојчице су биле врло врједне, праве мајчине раднице.

Ратне страхоте су заобилазиле ово село све до тога дана, када су се у њиховом дворништу појавили војници у црним униформама и са словом "У" на капама. Рада је знала да су то усташе, како нису залазиле у њихово село раније. Било их је десетак. Одмах су почели да пучају у кокошке и овце испред штале. Мајка и кћеркице су врштале, нису знале шта их је снашло. Усташе су ускочиле у кућу и шталу тражећи плијен, а затим су попалиле све, чак и шталу са крупном стоком. Други су мајку и дјевојчице држали на нишану.

Рада није знала да тада посљедњи пут глн кћерку Загорку. Један од усташа јој је рекао да има кћерку вишка и да се определијелн коју ће им дати. Рада није дала кћерн али су јој на снау отргли Загорку. Она је била старија и способнија. Мајка и сестра су безуспјешно покушавале да задрже Загу, једно врјеме су ишле за усташама али су морале одустати. Остао је само поглед крупних црних очију. Загоркина судбина завршила се у Јасеновцу.

Од тога дана Ламовита више није била иста. Остало је сјећање на доброту и радност дјевојчице Загорке, а преживјели чланови њене породице су се послнје рата одселили у Војводину. Мало је породица испод Козаре које нису некога изгубиле у том страшном времену.

Жана Лајнћ, професор
(по прици оца Милорада Лајнћа)

Логор Циглана — полазна станица за Јасеновац, Градишкү, Аүшвиц

Мој деда Томислав Жигић рођен је 1938. године у селу Балте код Дреноваче. У Другом свјетском рату доживио је што су и многи у то вријеме. Године 1942, након офанзиве на Козару, усташе и Нјемци су одвели Томислава, његову мајку Цвијету, брата Младена и сестру Душанку у логор Циглана у Приједору. Дјеца, све једно другом до уба. Томислав је имао четри године, Душанка двије, а Младен само годину дана. Они су били једни од 14 500 страдалника сабирног логора, одакле су многи транспортовани у Јасеновац, Градишкү, Бањалүкү, Аүшвиц, Норвешкү...

У логору су владали нехүмани и нехигијенски услови. Без воде и хране сналазно се како је ко знао. Томислав је причао да су у томе хаосу пронашли неку шерпицу, да су се снашли за воду и које зрно пасуља, успјели наложити ватру, али је наишао Нјемац и шүтнуо њихов биједни рүтак. Најмлађи Младен није издржао у борби са глађу и болестима и умро је у логору. Оне који су умирали или били убијени неки људи су одвозили на шпрајцовима, негдје у непознато. Шпрајцови су импровизиована колица, даске на точковима. Никада се није сазнало гдје почиња тијело бебе Младена. Томислав се сјећао да су жене и дјецу након пола године отпустили док су преостале слали за логор Јасеновац. Такође, неке групе из логора су спасавали четници који су то могли да ураде преко Нјемца

У логору се умирало и од разних болести. На љетној врелини многи су уморени жеђу, нарочито старији људи. Усташе су убијале на монструозне начине. Логор је успостављен у љето 1942. године, а ослобођен ноћу 24. априла 1943. године, када су га заузели борци Пете козарске бригаде

Томислав и његова породица након свих тих страшних призора остају живи и враћају се у своје Поткозарје, у село Балте које је изгубило половину становништва.

Миланца Жигић, I-3

(по причи оца Горана Жигића)

Нећу да будем гладан

Стојан Таднћ,
убијен у Јасеновцу

Мој деда Стојан Таднћ био је рањен на Сутјесци, ту је ухваћен и пребачен у Јасеновац. Пошто је био у партизанима и ратовао на више фронта некако је сазнао да је рођен мој отац Владо (1942), али никада га није видео. Прије пробоја и ослобођења Јасеновца, усташе су хтјеле ликвидирати све логораше па је деда убијен, претпоставља се да је спаљен у пећини логора.

Бака Милада је остала са четворо дјеце у Ракелићима. Када су усташе запалиле кућу живјели су у штали. Сиромаштво у коме су пребивали данас се тешко може замислити. Дјеца су одрасла у кошурницама, без обуке љети и зими. Није било посуда, хране, ни честите постеље. Бака је школовала мог тату док су остала дјеца била код куће. То је била његова чврста воља и опредјељење. Говорно је да неће да остане на селу и буде гладан. До четвртог разреда ишао је у школу у Ракелиће, а затим у Приједор, у школу која је била смештена у просторијама данашњег Музеја. За то вријеме је живио код сестре у Гомјеници. Она му је била највећа љубав и подршка. Касније је умрла на порођају и то му је оставило тугу за цијели живот. Његов пут даље иде преко грађевинске школе у Бањалуци, а затим у Сарајево гдје се уписао на архитектонски факултет. Више гладан него што радно је физичке послове, давао инструкције у замјену за учбенике и настојао да некако преброди глад која га је пратила. Није пропуштао ниједно предавање. Једном приликом, путујући од Приједора ка Сарајеву, у возу је упознао човјека коме је испричао своју ситуацију. Случај је хтио да је био функционер из Централног комитета, који га је позвао да дође код њега у канцеларију и добијено му стипендију. То му је мало олакшало живот. Професори су га запазили, па су тражили његово мишљење о проблемима струке. Дипломирао је као студент генерације и за награду добио путовање у Москву. Тада је први пут сашито одијело. Прво радно мјесто добио је у Приједору као директор ГИК Мраковица. Тек након завршетка факултета успио је да мајци обезбједи ратну пензију. Госпођа Лазарка Брањеш-Грубан свједочила је да је видјела деду Стојана у Јасеновцу и на основу њеног исказа бака је добила пензију. Тата је брата и мене сваке године водио у Јасеновац да прислужимо свијеће и помолимо се. Сјећам се да сам тада први пут гледала документарни филм о страдању дјеце. Пожељела сам да нисам.

Са мајине стране су такође пострадали у логору. Бака Милада Рађеновић и њена сестра Рада, преживјеле су јер су побјегле у Пакрац. Њиховог брата Младена су одвели у Јасеновац и никада више није виђен. У то вријеме сестри Нади се губи сваки траг. Све вријеме послје рата сестре су преко Црвеног крста и на друге начине тражиле Наду. У једном тренутку, осамдесетих година, на вратима се појавила жена која је рекла да је њихова сестра Нада. Иако не личи на Милadu и Раду, оне су је одмах прихватиле као сестру. Рада сада има 90 година, живи у Опатији. Нада је отишла у Македонију, али одржавају породичне везе.

Кристина Таднћ, професор
(по причи оца и мајке)

Судбина породице Гвозден из Саничана

(Предања о догађајима у вријеме II свјетског рата и периода када су усташе одводиле становништво у логоре)

Сјећања о догађајима из једног периода рата пренео ми је отац Ратко Гвозден из Саничана, на основу прича старијих чланова његове породице, рођака и комшија, јер је он на почетку рата био двогодишња беба.

Ратков отац Јован, мој деда, имао је два брата које су усташе одвеле од куће почетком рата, 1941. године. Тада је и Јован био код куће, али није био на списку по којем су радно способни људи одвођени. Према предању, већина тада одведених, па и Јованова браћа, убијена су негде на ширем подручју Козарца. Јован се касније те године прикључио Народноослободилачком покрету и учествовао у рату на више различитих фронта. Погинуо је у ратним дејствима 1944. године у околини Бусоваче.

Почетком 1942. године кроз Саничане и околна села, Ракелиће, Миљаковце, Пејнице и друга, прошла је војска, која то баш и није била. То су углавном били сељаци, католици, са подручја Сасне. Нису имали једнообразне униформе, већина није имала ватрено оружје, нити су били посебно војно обучени и оспособљени. Рекло би се паравојска. Међутим, имали су задатак који су веома добро извршавали. Прикупљали су и одводили комплетно становништво у злогласне логоре, убијали непослушне, те палили куће и све објекте на које су напали успут. Црква у Ракелићима је, такође, запаљена али из неког разлога ватра се угасила. Изгорјеле су све црквене књиге и документација која се чувала у цркви.

Један дан становништва из села Саничанин, чувши шта се дешава, организовао се у звјег. Повели су дјецу и понијели нешто хране и отишли на кућниште породице Пуђа. То је подручје данашњег рибењака између Саничана и Трнопоља. Кућа и окућница су били скривени дубоко у шуми. Тада је на том мјесту боравило педесетак жена са дјецом из породица Коњевих, Вукаљевић, Драгић, Каран, Гвозден и још понеке. Само дјеца од неколико мјесеци су спавала у кући. Остали су били у помоћним објектима или под ведрим небом.

На тај начин се овај дан села спасио од прогона и погрома. Када су се чланови породице Гвозден вратили кућама дочекало их је изненађење. Неколико њихових кућа са помоћним објектима остало је нетакнуто. У односу на запаљена села то је било веома битно и ријетко, те им је олакшало живот у ратним годинама.

Небојша Гвозден, професор
(по причама оца Ратка Гвоздена)

Сретко Кнежевнић из Горњег Јеловца

Једно од преживјеле дјеце из логора Јасеновац је мој прадјед Сретко Кнежевнић из села Горњи Јеловац. Сретко је у Козарачкој офанзиви, са мајком Милком и двије млађе сестре, Раданом и Драгињом, након бомбардовања и окупације Козаре, завршио у логору Јасеновац. Породица његовог стрица није отишла у збјег на Козару, већ је остала на кућишту. Усташе су њих тринаест убили на кућном прагу и од бројне породице остао је само најмлађи Милош који је тада имао пет година. У нападу је задовољно ударац и онесвијестно се, те се након неког времена извукло испод својих мушких сродника.

Дјед Сретко је свог оца Николу задњи пут видно међу заробљеним мушкарцима у логору и послје тога нема сазнања о његовом страдању. Никола, који је највјероватније скончао у Јасеновцу, био је солунски добровољац. По доласку у Јасеновац, Сретко је имао непуних 15 година, али је био ситне грађе па је остао уз сестре и мајку, што је за њега била повољна околност. Неке од његових крупнијих вршњака усташе су одвојиле са одраслим мушкарцима. Мајка им је подијелила нешто мало хране што су успјели понијети. Воду су пили из металних буради, на води је био вијенац од рђе. Након неколико дана прадеда је добио дизентерију, али је успио преживјети. Дјеца су умрала од те болести у страшним мукама.

Када су их пустили из логора, деду и његову породицу усташе су послале да буду најамни радници у славонским селима. Ту је код једне породице чинио

шталу и спавао на штагљу око два мјесеца. Једно вече га је пронашла мајка која је са сестрама била у сусједном селу. Он јој је рекао да ће побјећи код ње, а мајка га је молнла да то не ради јер се бојала да ће га убити. Срећом, није је послушао. Сљедеће вече је побјегао, а усташе су повнле сву српску дјецу у том селу. Након неког времена вратно се са мајком и сестрама у Горњи Јеловац. То је било у новембру 1942. године. Кућа и окућница биле су спаљене. Иако нејак дјечак, преузео је на своја плећа улогу домаћина, и подигао нову кућу уз мајчину помоћ. Поред своје четворо дјеце, дединна мајка је отхранила и петогодишњег Милоша, који је остао без цијеле породице.

Деда се млад оженно Душанком Алексић, дјевојком из истог села, која је преживјела исту судбину. О свему што је преживио нерадо је причао својим унукама, од којих је једна и моја мајка. У селу Горњи Јеловац, засеоку Мацуре, постоји и гробница са 312 убијених мјештана, међу којима је било 75-оро дјеце до 14 година. Иначе, Горњи Јеловац је мјесто са четири масовне гробнице.

Страдања и патње српског становништва поткозарског краја у току офанзиве на Козару 1942. године, као и у логору Јасеновац, не смију бити заборављени.

Лазар Смиљанић са прадедом Сретком Кнежевљевићем

Лазар Смиљанић, II-2

(по причи мајке Душанке)

Није то наша Миља

Миља, њена мајка Сава,
Савина мајка Миља, Јанка Кресац
Све су биле јасеновачке логорашнице

Моја бака Миља Кресац из Доњег
Јеловца имала је четири године када је
одведена је у логор Јасеновац, заједно са
мајком Савом, сестром Јанком (6) и братом
Томом (1). Сви заједно ухваћени су у
офанзиву на Козару, у јуну мјесецу. Мушки
чланови породице били су у партизанима, а

незаштитено становништво у збјеговима и селима било је препуштено дивљању
усташа. Пут до логора био је дугачак па је у једном тренутку мајка Сава, не
могавши због умора више да држи дјецу на окupu, изгубила из вида Миљу која
је заостајала иза породице. Један од усташа уочио је саму дјевојчицу и наредно
некој жени из колоне да је поведе са собом. По доласку у логор видјела ју је и
препознала сестра Јанка која је то рекла мајци. У страху да ће им се нешто лоше
десити ако се споје, мајка је говорила да то
није Миља. Мислила је да ће дјевојчица
бити сигурнија у затеченој ситуацији.

Миља и Милан Кресац

Недugo након доласка Томо, који је
био мали и нејак, преминуо је у логору, а
Миљу и Јанку је, након мјесец дана, један
од чуvara узео саби како би му помагале на нмању у селу Рајићи код Новске.
Дјевојнице су имале задатак да чувају гуске. Људи код којих су биле на нмању
према њима су се понашали коректно, тако да нису биле изложене насилу.

Њена мајка Сава је из логора такође упућена некој породици у околини, као испомоћ. Ту се задржала један мјесец, а затим је пуштена. Знала је да неће затећи нетакнуто огњиште када се врати. Све је било спаљено и у рушевинама. У ономе што није изгорјело боравила је и спавала, те покушала да оспособи какав-такав простор за живот. Након два-три мјесеца успјела је некако да организује живот па је отишла по Милу и Јанку и довела их кући. Да је живот суров могла су да се увјере сваког дана, али најтеже им је падало што су остале сироте. Њихов отац, мој прадед, Драгоја Кресац, био је у партизанима и када је рањен у обје ноге смјештен је у импровизовану болницу, коју су усташе откриле и запалиле. Прадед је погинуо у пожару, није се могао спасити.

Драгоја Кресац

партизански рањеник запаљен
у импровизованој болници

Марина Дотлић, I-2

(по свједочењу чланова породице)

Из збјега у логор Циглана

Прича о страдању, мучкама и суровости живота прати једну осмогодишњу дјевојчицу. То је моја прабака Невена Бернћ, која је рођена 1934. године у селу Горња Ламовнта, заселак Бүковци. Њени родитељи звали су се Симо и Бүкосава. Симо је помагао војсци, скупао је храну и оружје за партизане.

До друге године рата Невена је имала тешко али мирно дјетинство, онда је наједном морала одрасти. Дана 10. 6. 1942. године Нјемци су покренули офанзиву. Направљен је обрүч око Козаре и сва села сјеверно од старе цесте Приједор-Бањалүка кренула су у збјег на планину, на којој су се крили мјесец дана. На Козари су били изложени лошим условима, невремену, честим кишама и бомбардовању. Невенин отац Симо са браћом Јованом, Радом и Дүшаном кренуо је у пробој непријатељског обрүча. Нико од њих није преживио. У покушају пробоја погинули су сви мушки чланови породице, укључујући брата од стрица, два ујака и брата од ујака. Збјег је откривен и потјерани су према логору Циглана. Жене, дјеца и старци кретали су се старом цестом ка Приједору. У колони су се нашли Невенина мајка, дјед и стрине са дјецом. Пред њима је било 30 километара пјешачења, а при проласку кроз муслиманска села били су изложени страхотама. Прабака Невена је свједочила да су пролазећи поред кућа муслимана које су до тада сматрали пријатељима и комшијама, доживљавали нове мучке и понижења. Полијевали су их врелом водом, гађали камењем и другим предметима, врјећали их и срамотили. Прабака је касније увијек била неповјерљива према муслиманима јер је тада доживјела прогон и злостављање.

У Циглани су били заточени шест седмица. Људи су үбијани, мучени глађу и жеђу. За јело су добијали брашно са водом и на томе преживљавали. Услови у логору били су үжасни, много прљавштине и заразних болести. Када би се неко дијете приближило жици било је үбијено или је добило страшне батине. Нека дјеца, која су била у „бољем положају“, морала су да чувају стокү на Паланчишту, за управнике логора. Након шест недјеља, а посредовањем и преговарањем са угледним људима из околне Ламовнте, међу којима је био и четник Осте Радүх из Бистрице, један дво затвореника је пуштен. Са њима су били и

прабака Невена и њена породица. Иако су ослобођени из логора, наредних мјесец дана су провели удаљени од својих кућа, у засецима Тејнџи и Маленџи у Горњој Ламовитој. Када су се напосок вратили у село дочекала су их поплаћена и опљачкана згаришта, опустошена имања.

Једини преживјели мушкарац из њене породице био је двогодишњи брат од стрица, Бране. Брана је подигао и отхрањивао Невенину мајку Букосаву, која је прије одласка у логор своју кћерку Госпу дала једној хрватској породици на усвајање, надајући се да ће бар она преживјети. Нажалост, судбина се понграла с њима јер су тада Госпу задњи пут видјели. Не зна се да ли је преживјела, али прабака је вјеровала да је покатолчена. Бране је касније завршио машински факултет и постао инжењер. Село Горња Ламовита је обновљено, али се ожњаци из оног рата још познају.

Још једна прича заслужује да се овдје спомене. Симо Прпош, ујак прабаке Невенке, заробљен је на Козари и одведен у њемачки логор Сајмиште. Одатле је пребачен у логор у Норвешкој. Успио је да преживи и врати се у родно село. Требало му је неко вријеме да проговорим о ономе шта је преживио. Разговарајући са комшијама и пријатељима рекао је да мисли да Бог не постоји, а када су га питали зашто посвједочио је своје искуство из логора: „Бог не постоји, јер да постоји не би дозволио страхоте које се дешавају народу. Једни са другима, гладни и измучени, скидали су кожу која је изгорјела од сунца и јели да би преживјели. Гдје је тај Бог?“ Симо је говорио гласно и искрено па су га у систему бивше државе сматрали човјеком са менталним проблемима, коме је потребно лијечење.

Отац и стриц мог прадеде Живка Берића такође су били заробљени. Заједно са комшијама из Горње Ламовите, неко вријеме били су у логору Стара Градишка, одакле су их Нјемци транспортовали на Источни фронт, на планину Кавказ, да копају ровове и служе као топовско месо Русима. Након годину дана пуштени су кући, крајем 1943. године.

Милица Гајић, III-1

(по свједочењу ујака Владимира Берића)

Свједочење Живка Радишића о логору Циглана

Моје дјетинство прекинуо је рат. Био сам само петогодишњи дјечак када су ме, заједно са мајком и шестогодишњом сестром, одвели у логор Циглана у Приједор, 1942. године.

Сјећам се тог тренутка. Збуњеност, страх, мајчин стисак руке док нас воде у непознато. Логор није био само мјесто патње, већ простор из ког су људи свакодневно нестајали, гдје су крнци одјекивали тамо. Сјећам се ноћи када смо побјегли у напуштени бетонски подрум, препун људи који су се, као и ми, скривали од смрти. На свега 200 метара од нас побјегле су цијеле породице. Мајка је шапато рекла: “Добро је што смо поред улаза, ако нас пронађу бар нећемо гледати зло очима.” Те ријечи остале су ми урезане заувјек. Два до три мјесеца били смо заточени у логору, живећи у неизвјесности, онда су одлучили да нас пусти. Изашли смо из пакла, али сјећања су остала. Ожњаци тог времена нису нестали ни кад се рат завршио.

Ипак, судбина ми је дала прилику да наставим даље. Социјалистичка Југославија ми је омогућила да се школујем и изградим живот. Почео сам у напуштеној сеоској продавници, а касније завршио Високу политичку школу у Сарајеву. Кроз политику сам могао допринијети изградњи боље будућности, вјерујући да се ужаси рата никада више не смiju поновити. Бременом сам постао препознатљив у политичком животу Босне и Херцеговине. Обављао сам многе одговорне функције, а посебно сам поносан на мандат у Предсједништву БиХ од 1998. године до 2000. године. Као политичар, настојао сам градити мостове међу људима, вјерујући да само дијалог и међусобно разумијевање могу допринијети миру. Кроз све године службе и успјеха нисам заборавио своје коријене и бол кроз који сам прошао као дјете. Рат ми је узео дјетинство, али ми је дао снаге да цијели живот посветим изградњи друштва у којем се таква патња никада више неће поновити.

Живко Радишић је преминуо 5. октобра 2021. године у Бањалуци, након дуге болести. Његов живот и рад оставили су неизбрисив траг у историји Босне и Херцеговине.

Николина Стојнић, I-2

(свједочење Живка Радишића који је био стриц Николлине мајке)

ЈАСЕНОВАЦ

О страдању у Јасеновцу

Причала ми бака

Страдало је тамо пуно ђака,

Пријатеља и наших рођака.

Моја прабака била је тамо,

Њено село и Козара цијела.

Белико Поткозарје остало је пусто

Нема више ни куће ни ђака.

Страдали су у логору смрти,

Моја прабака дјевојчица је била

И остала је без родитеља.

Гледала је смрт два рођена брата

Спалише их у вагону са пуно дјечака.

Причаћу и ја потомцима својим

Страдање Срба да се не заборави.

Михајло Ћулибрк, VI-2

(син Марине Ћулибрк, професора)

Јасеновац, Грђевац, Бјеловар

Цвијета са Милорадом, Бранко, Рајко
и мала Миља

Мој деда Милорад Савановић рођен је 16. маја 1941. године у селу Горња Драготиња. Био је беба од седам мјесеци када је морао са родитељима, Цвијетом и Михајлом, повјекн на Козару. У збјегу је била цнјела породица са дјецом Даницом (1927), Рајком (1937), Бранком (1934), Миљом (1939) и Милорадом (1941). По предању, Михајло је доживио издају од Срба, отишао је негдје возом и никада се више није вратио. За његов гроб се не зна.

Неколико мјесеци су успијевали да се сакрију, али

када је збјег откривен, Даница (15) је убијена, а остали су одведени у село Војскова близу Дубице, а потом у Јасеновац. У логору су раздвојени и распоређени у хрватском селу Вукшинци да би могли служити по кућама, на њиви и шта је ко већ могао радити у складу са својим годинама. Нису се виђали и знали једни за друге скоро годину дана. Тада су пребачени у логор Грђевац, па су послане преведени у Беденик, код Бјеловара, код Хрвата Јанке и Ђура Бранковића, гдје су били сви заједно. Деда Милорад је код те породице остао све до 18. године, био је плаћен за свој рад.

Његова мајка Цвијета умрла је 1954. године, док су још били код Бранковића. Након њене смрти, дјеца су остала у породици још неко вријеме. Деда је, на основу причања старијих, покушавао да реконструира догађаје и о томе оставио кратке записе у малом нотесу, али је то недовољно за детаљније приповиједање. Ипак, ова прича је, као и све остале, заслужила да се нађе као свједочанство геноцида над српским народом.

Софија Грбић, III-1

(по причи мајке Сање и дециним записима)

ЧЕТВОРО ЈАСЕНОВАЧКЕ СИРОЧАДН

Моја прабаба Тривуна и прадеда Душан Миланковић из Црне Долине, одведени су у Јасеновац и убијени. Нисам сигуран за годину, али једно је убијено 1942, а друго 1943. године. Имали су четворо дјеце. Најстарија је била Зора (1927), Пава (1929), Момчило (1934) и Лазо, отац мог оца, рођен 1937. године. Сви они су одведени у логор Јасеновац 1942. године. У логору су били око годину и по, а након тога су пребачени у хранитељску породицу у Сисак. Претпостављам да нису сви били у једној породици, а деда се сјећа да је био у Сиску. Није волно да прича о дешавањима у логору.

Тетка Пава, која је имала 12 година када је била у логору, причала је да су усташе узимале мушку дјецу до шест година, одвајале од породица и одводиле негдје. Она претпоставља да су та дјеца покрштена у католичку вјеру. Сјећа се једне ситуације када су дјеца отишла. Били су у некој келији, прекопута ње је сједла дјевојка која је могла имати око 16 година. Уз дјевојку су били брат и сестра. Пава је свог брата Момчила обукла у женску одјећу, а брата Лазу сакрила испод сукње. Дјевојка је рекла Пави да ће је пријавити усташама да крнје браћу, на шта је јој је Пава припријетила: „Ти нећеш ни ријет изустити а ја ћу ти ископати оба ока овим рукама“. Дјевојка се уплашила и није ништа рекла усташама. Тако је Пава спасла браћу да их не одведу и, можда, заувјек раздвоје.

Као сирочад без родитеља, деда Лазо и његове сестре и брат, у Сиску су били још неколико година након рата. Након тога пребачени су у дом за незбринуту дјецу. Иако је преживио голготу, никада се из дединих уста није чула ружна ријет против муслимана и Хрвата. У њему није било мржње, само туга. Такође није могао причати о логору, нити је више никада ишао према Јасеновцу.

Са мајчине стране су такође пострадали. Претпоставља се да су спорадична дјеловања партизана изазивала усташке нападе под благословом Нијемца. Један од тих догађаја је и напад на јункерски камп са њемачким младикима, који је био смјештен на Паланцишту. Партизани из Паланцишта су их напали, неке су убили виама, али је ипак неко успио да побјегне до другог кампа и да јави ко је то урядно, односно из ког правца је дошао напад. Тада је кренула одмазда и њемачка офанзива. Баба Драгиња Суконџица, њена браћа Драгоја и Радојица, сестре Миља и Зора, те њихова мајка побјегаи су са Паланцишта у Црну Долину у којој људи нису знали ништа шта се дешава, радили су на њиви док је трајао покољ на Паланцишту. Отац бабе Драгиње није хтио да напусти имање. Нашли су га убијеног. Зна се да су највеће злочине на Паланцишту направили муслимани и Хрвати из Шурковца, Пухарске и Доње Љубије. Они су за Нијемце, а из личног задовољства и убјеђења, чинили најстрашније злочине и мучења. Породица Суконџица је преживјела рат.

Марко Миланковић, професор
(по предању баке Паве и оца Миља)

За шест мјесеци од Њемачке до Приједора

Мој прадеда Урош Гњатовић рођен је 1914. године у селу Доњи Орловци, код Приједора. Био је војник Краљевине Југославије 1941. године, па је послније капитулације и предаје официра заробљен. Нијемци су покупили војску из касарне и теретним возом транспортовали у логор у Нирнбергу. Све вријеме рата прадеда је био у заробљеништву. Прво је радио као принудни радник у логору, а потом је додијељен једној њемачкој породици да обавља земљорадничке послове. Њемачки мушкарци су били на фронтима и земља је вапила за мушком радном снагом која ће покретати привреду и одржавати колико-толико нормалан живот. Умјесто њих све послове су радили ратни заробљеници. Иако је живио у оскудним условима највећа брига му је била да ли су живи родитељи, два брата и четирн сестре. Четирн дуге године је издржао у неизвјесности.

По завршетку рата, када је Русија ослободила Европу и преузела један дио Њемачке, прадеда Урош је пуштен кући. Кренуо је пјешке према Приједору и послније шест мјесеци био је на кућном прагу. Радости није било краја јер су сви чланови породице преживјели, што је за то вријеме страдања било право чудо, а брат Сретко је за заслуге у рату био награђен Партизанском споменницом. Прадеда се касније оженио и бавио пољопривредом. Поратне године су биле тешке и оскудне, али је живот некако напредовао. Нажалост, приликом управљања запрежним колима и преласка пруге, прадеду је 1968. године ударно воз. Умро је 1970. године, великим дијелом од посљеднца несреће.

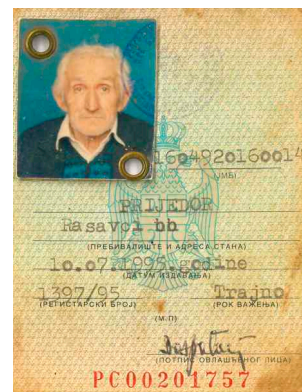
Теодора Гњатовић, III-2

(по причи деде Милоша и оца Синише Гњатовића)

Лазо Јефтић – живот тишине и снаге

Мој прадеда Лазо Јефтић, био је тих и смирен човек, али иза смирености скривала се прича о патњи, борби и неизрецивој снази. Рођен је 1920. године, а живот су му обнележна тешка искушења. Судбина га је водила путем на којем је упознао најмрачније и најтеже стране људске историје.

Током Другог свјетског рата, 1942. године, заробљен су га немачки официри и послати на принудни рад у Аустрију, гдје је провео двије године радећи на пилани. У суровим условима логора Маутхаузен, више гладан него сит, био је само радна снага – човек без права гласа, без слободе. Требало је да буде плаћен за свој рад, али никада од Аустрије није добио ништа сем привремене одштете. Када се вратио кући, ситији и исцрпљен, та надокнада му није могла вратити изгубљено здравље и године.

У родном селу Расавци, Лазо је наставио живот колико је то било могуће. Оженио се Станом, али туга није заобилазила његов дом. Дјеца коју су добијали умрала су једно за другим, убрзо након рођења. И тако седам пута, остављајући у срцима родитеља празнину. Ипак, преживјели су Тонка, Милка, Сава, Боро и Станко. Од њих је Станко био најстарији, а када су му надјенули име, родитељи су се надали да ће престати умирање дјеце, да ће стати смрт и настати живот. Прадеда је морао у инвалидску пензију 1976. године, а дотад је радио у руднику Љубија, гдје је свакодневно пјешачно осам километара до посла и исто толико назад. За вријеме великих сњегова боравио је у Љубији. Мршав, висок 185 цм, густе бијеле косе, која је одолјевала времену, био је човек чија је снага долазила из карактера, из воље да преживи и заштити своју породицу. О страхотама рата и заробљеништва ријетко је говорио, можда због бола, а можда и због страха који никада у потпуности није нестао. Аустријски фонд за помирење сјетно га се тек након смрти. Прадеда је преминуо 2001. године, остављајући иза себе причу о храбрости, тихој патњи и непоколебљивој љубави према својој породици. Документација о одшети коју је требало да добије можда и даље негдје постоји, али његова оставштина нама није новац већ сјећање на једног обичног а изузетног човека.

Татјана Бабич, I-2

(по причи баке Тонке Матановић, маме Бранкице Бабич и ујака Бранислава Матановића)

Козара је јаукала за својом дјецом

20. мај, 2012. годинна.

Моја мајка, прадеда и ја одајемо
почаст јасеновацким жртвама

„Рођен сам 24. маја (на Спасовдан) 1928. године у селу Горњи Јеловац, општина Приједор, од оца Николe и мајке Стевaннјe Аlекснћ, рођене Поповић. Почетак рата 1941. дочекао сам као четрнаестогодишњи дјетак, два брата била су старија од мене, а један брат и двије сестре млађи. Прије почетка велике офанзиве на Козару, у љето 1942, моје село је три пута страдало од напада, паљевине и пљачке усташа. У августу и новембру 1941. и фебруару 1942. године спаљено је више од 30 домаћинстава и побијено око 40 мјештана села.

У том периоду усташе су ухапсиле мог стрица Владу Алексића и држале као таоца у затвору у Приједору, заједно са више књижевних људи из нашег села. Када је у љето 1942. године кренула велика офанзива, ни сам не знам како смо преживјели страхоте бомбардовања немачке авијације и усташке артиљерије са Козаре.

Ливаде, зрела пшеница, дрвеће, трава, путевн, пропланци, потоци, црвенили су се од српске крви. Усташко-хрватско-муслиманска хорда, звијерн и безумља кренуше у покољ. Без и једног испаленог метка, убијали су чиме су стигли, крамповима, камама, бајонетима. Бјежали смо у Козару.

У 24 дана офанзиве погинуо је мој ђед по оцу, Јован, дан роти нашег хапшења на Великој греди у Козарн. Срећом или божијом милостићу остали смо живи јер једног дана, само на неколико метара од наше колибе на Храстовој коси, пала је велика авионска бомба која није експлодирала.

У току тог и наредног дана ухаћени смо и проведени низ долину ријеке Мљетанице, Мирковца, Међувођа (гдје смо преноћили), Крушковца, Босанске и Хрватске Дубице у логор Јасеновац. Свашта сам се нагледао на том страшном путу, а посебно ми је остао у сјећању наилазак на побијене рањене партизане, из партизанске болнице на Козарн, у луци око Кличковића кућа, гдје су стрпани у хрпу као највећи пласт сијена. У Козарн је, од 11 чланова моје уже породице, убијен и мој брат Пантелија од 19 година, а брат Тихомир од 18 година, заробљен као рањени борац Козарског одреда, никада није пронађен.

Послије офанзиве на Козарн, усташе су у нашем селу, на појединим мјестима, подигле своја упоришта, добро утврђена и ограђена бодљикавом жицом. На њима су дочекивали и ликвидирали Србе који су се из Козаре покушали вратити, па је само у засеку Мацуре у Горњем Јеловцу на тај начин побијено 312 људи, жена и дјеце из више поткозарских села, односно козарског збјега. Оно што нису одвеле у усташке логоре и покладе у љето 1942. године, усташе су довршили у јесен те године, у октобру и новембру, јер само у покољу 23. и 24. октобра 1942, усташе су у селима Горњи Јеловац и

Паланчиште на звјерски начин побије више од 400 мјештана. Ћвњани су углавном сјекнрала, маљевнла н кољем, да злнковци не би трошили мунницију н да дрүги, нз комшинаљка, не би чули јакке оннх који су ѳвњани, те повјеган пређ усташала.

Кријући се од усташа, покушао сам пронаћи тијела свог рођеног брата Пантелије н брата од стрица-Радована, надајући се да ћу их препознати по одјећи, нарочито кошћуљала нзвезенни мерком. Тражећи их, прегледао сам н набројао 217 лешева, углавном партизана, али н српских цивнла, јер су фашисти своје погинуле покупили. У току Другог свјетског рата становништво Горњег Јеловца је преполовљено, а готово све куће н нмлања попаљени. Трдесет четри комплетне јеловачке фамилије, са 139 чланова, нестале су, а 50 јеловачких мајки ѳвњено је са 158-оро дјеце. Када се овоме додају жртве усташког геноцида у логорнла Јасеновац, Градншка, Јастребарско н дрүги, као н немачким логорнла, укүпно су као жртве фашистичког терора нз овог села страдала 464 његова мјештанина, од којних су њних 226 била дјеца млађа од 15 годнна. Дода ли се овоме 59 погинулих бораца НОР-а – село Горњи Јеловац укүпно је у Другом свјетском рату нзгүбнло 523 становника или 45,16% од стања на почетку рата. Због свега реченог, користим сваку прилику да садашњим генерацијама причам о тим страшним догађајима н опомињем: да све учини да се такво шта српском, или било којем другом народу, никада више не понови, а посебно не нашем селу – Горњем Јеловцу, као што се десило зле 1942. године.“

Биле су ово ријечи мог прадеде Спасоја Алексића. Велики дн свог живота провео је мучен н страху, нзгүбнвши породицу н срце свога села. Много његових нзјава је забнљежено, а чак су дошле н до главног Музеја холокауста у Вашингтону. Још као мала сјећам се разних прича које је он памтио. Никада му се нису нзбрнсале слике ѳвњених вршњака батених на земљу, поред којних су сваки дан пролазили. Како су године пролазиле, све више се трудно да ове приче никада не нзблнједе, да се знају н памте. Сваке године водно је дјецу у Доњу Граднну, како би обнљежили Дан сјећања на жртве. Ту сам била н ја, уз ђаке подручне школе у мом селу, Доњем Јеловцу, 20. маја 2012. године, уз прадеду. Нарүно ме је да рецитүјем један текст, гдје је дн гласно: "Палим свнјећу за све браце н сече, који су ѳвњени, а били као н ми днјете". Нажалост, прадеда никада није нмало довољно могућности да покаже све емоције н тугу. Упркос свему, сваке године се трудно н куповао дјеци свнјеће за парастос, па чак н рүкавице како се не би опржили док их држимо. Након свега, јасно ми је зашто су људи тада често причали о рату н зашто морали поштовати нашу прошлост.

Мој прадеда погинуо је у 89. години живота, радећи на њиви. Велика породица остала је нза њега, а ја се надам да ће његова жеља вјечно да буде испүњена – да се геноцид никада не заборави н никада никоме не понови!

Теодора Шормаз, IV-1

(по причи прадеде Спасоја Алексића)

Шта ћу вам, моја дјецо, причат?

Моја баба Радосава (Стојаковић) Ћурић из села Днздарлије, у близини Кнежице, била је једно од дјеце Јасеновца. Њен отац Павле, брат Милинко и сестра убијени су у логору, а мајка Стана је умрла. Када смо као дјеца тражили од бабе Радојке, како смо је звали, да нам прича како је било у Јасеновцу она би уздахнула и рекла: „Шта ћу вам, моја дјецо, причат?“ Онда би, након неког времена, знала да се присјети како је убијен њен брат: „У Јасеновцу смо били гладни. Милинко је пружно руку да убере зелену воћку. Утом је усташа прилетно и ударно га мацолом у главу. Рано моја, само је пао. Ја једном су нас поредали на клање. Ја бројим, седма сам у реду. Однекуд стигне наређење да престану. Тако сам и то преживјела. Били смо ту неко вријеме, сјећам се да су нас послније пустили да служимо по кућама. Ја сам била у селу Банова Јаруга“.

Баба је хтјела и да нам каже кроз шта су прошли, али и да нас поштеди. Када сам као дјевојчица купила књиге о страдању у Јасеновцу, питала је зашто. Бојала се да сурови детаљи не потресу моју дјетинју душу.

Бабу је отхранила њена баба Миља која је преживјела рат. Радојка се касније удала и родила три сина. Нажалост, тежак живот ју је и даље пратио. Пokuшавајући да заради за живот и дјецу, у шуми је погинуо њен муж Ћуро.

Иако је село Днздарлије обновљено након Другог свјетског рата, многи су отишли у градове и у иностранство. Сада је, након овог рата, опустјело. Остало је старије становништво, везано за родно огњиште. На бројност становништва много је утицало и страдање од усташа и по логорима.

Жељана Студен, тета

(по казивању својих родитеља)

Колико траје дан у Јасеновцу?

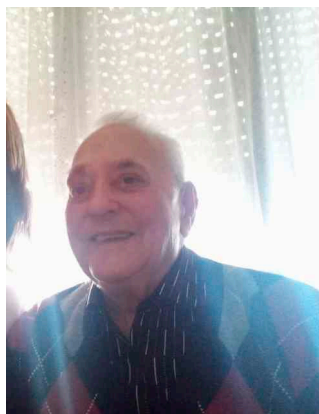
Моја прабака Роса (дјевојачки Драгаш), рођена је 1925. године у селу Кужани, близу Добриња. Живјела је срећно до почетка Другог свјетског рата, а онда је са мноштвом народа овог краја одведена у логор Јасеновац. Њене кћерке, моје баке Мила и Милена, не знају много о томе шта је њихова мајка прошла јер она није вољела да прича о томе. Имала је 16 година када су је усташе са породицом одвеле у Јасеновац, 1941. године. До логора су их пребацили теретним возом, нагуравши десетине људи у загушљиве вагоне без свјетла и ваздуха. Биле су ту њихове комшије и људи које су познавали, чitava села.

Када су стигли у Јасеновац, Роса се молила Богу да остану живи. Нису знали хоће ли икада одаће изаћи. Само затворени знају колико је дуг дан који пролази у страху и неизвјесности. Шта је тамо видјела, никада није могла да прича, никоме па ни својим кћеркама. То су јој била најстрашнија сјећања. Издржала је до 1943. године, а онда су је усташе пребациле у неку хрватску породицу којој је требала као радна снага. Није могла да вјерује да се избавила из Јасеновца, ни да је жива изашла. У селу је остала све до 1945. године. Породица у којој је била наговарала ју је да остане код њих, али је она жељела да се врати и морали су јој дозволити. У Кужанима је била пустош, много комшија се није вратило из логора и рата. У једном тренутку појавили су се њени родитељи, а стриц је убијен у Јасеновцу. Роса се удала, родила Милу и Милену, и покушала да настави са животом као и сви који су преживјели рат. Умрла је 1998. године. Иако није причала о свему шта се дешавало, вјерујем да је сада поносна што се кроз мене чује и њена прича.

Јована Буквић, I-1

(по причи бака Миле и Милене)

СПРЕМАЛИ СУ НАС ДА УБИЈАМО СРБЕ

Радован Кос

Мој прадјед Радован Кос рођен је 1934. године у селу Бабихи. Његова мати звала се Василија, отац Млађо. Имао је три брата и двије сестре. Најстаријег брата Душана усташе су убили пред кућом, а отац Млађо је погинуо у Јошавици, са доктором Младеном Стојановићем. Брат Млађо, сестре Перса и Невена и најмлађи брат Милован одведени су у логор Циглана, гдје их је мој прадјед Радован пронашао кад је са својим друговима из првог разреда доведен у исти логор. Када су усташе пустиле мајку из логора, са њом је отишао и најмлађи Милован. Други брат, Млађо, успио је да побјегне. Циглану су преживјеле Перса и Невенка.

Касније је мој прадјед, заједно са другом дјецом, одвезен ка Јасеновцу. Тако је одвојен од породице. Ту су усташе одабрале дјецу која су била мало јача, међу којима је био мој прадјед, и одвели их у логор Сисак. Увijek је говорио да му је ту било најтеже. Нека дјеца су одведена у Јастребарско, а старија чак у Њемачку, на принудни рад. Многа дјеца умрла су од гладн, болести и батина. Он је на руци имао утиснут број 1537, али није никад рекао како. Свој живот у логору Сисак спомињао је ријетко, тек понекад је описивао ужасе злостављања и обуку за Црну легију, усташки подмладак. Каже да су их тукао, нарочито старије дјетакe, малтретирали, нису се смјели сјећати никога из своје породице јер су их обучаваали да убијају Србе. У часопису Топола, који издаје ЈУ Спомен-подручје Доња Градина, прадјед Радован је детаљно говорио о ратним данима и голготи његове породице и цијелог народа: „У логору у Сиску су већином били мушкарци. Спремају за Црну легију нашу ту дјецу. Да би постали Црна легија – више нећеш знати ни за матер ни за оца ни за сестру... ни за кога од рода. Дјеца снала помријеше ту што од гладн, што од болести. Мртву дјецу су возили, не знам шта су радили, чүо сам да су их палили. Испрва су тукао дјецу, нас млађе нису, али ове старије отјерају у шупу неку и избацинају их, и оду. Тукао су их зато што су Срби! Ту је било близу стотине дјеце, али не знам тачно.“

Сјећао се да су мртву дјецу износили посланије злостављања, али није ништа могао да учини јер се бојао. Спасно га је нерођени брат Душан, који је био старији од њега и који је успио да га одведе у хрватску породицу Костелц, када је већ било дозвољено да се изводе дјеца из логора. Ту су му дали ново име – Ивица. Газдин син, млади усташа, користио је сваку прилику да га ошамари, али и то је престало када га је отац мало грубље опоменуо. Тако је преживио рат, а за своју породицу није знао све до 1952. године, кад је отишао у војску. Као днјете сјећао се бунара и неког дрвета, али тек му је мајка касније испричала детаље и потврдила сјећање.

То је живот једног дјетета које је преживјело логор, а многи његови другови нису. Разлог је само један, били су Срби. Године страхоте и усташких нживљавања прадјед Радован је изнио са вјетним траумама. Његов живот је, наоко, био нормалан, створно је породицу, али никада се није опоравио. Умро је 2024. године. Жалосно је да нико није одговарао за уништена дјетињства, уташена огњишта, а свијет и даље ћути.

Алекса Јанковић, III/3
(по прици баке Бранке Кос)

Како сам преживно Јасеновац

Мој ђед Вељко Бокан имао је само два мјесеца када је са мајком доведен у логор Јасеновац. Живјели су у Козарској Дубници, па је била мала могућност да их не задеси таква судбина. Отац му је погинуо на Козари, те га никада није упознао. Никада му није могао обикни ни гроб, јер се за њега не зна. Кости му је сакрила Козара.

Дознавши да је у логору, ђедова тетка, која је имала хрватске документе, под окриљем ноћи и у договору са чуварица логора, извукла је двомјесечног Вељка, којег су јој дотурили испод жнице. У страху да беба не заплаче, брзо се повукла у своје село и наставила да се брине о њему.

Ђедова мајка је преживјела Јасеновац. Касније је пронашла Вељка, па су наставили живот заједно. Ово је само једна од прича из Дубнице. Многе су трагичније, а неке више нема ко их испричати.

Вељко Бокан, III/3

(по породичном предању)

У спомен на Станка и његове кћери

Моја прабака Душанка Међед (1928) имала је двије сестре, Стоју (1930) и Грозду (1931). Заједно са оцем Станком живјеле су у селу Војскова, у близини Козарске Дубнице. Како су се непријатељске војске кретале, породица је била принуђена да, у мају 1942. године, побјегне у Козару. Ту су ухваћени и одведени у логор Јасеновац. Као најстарија, Душанка је одатле пребачена у логор у Берлин, на присилни рад. Тако је одвојена од породице. Отац Станко убијен је у Јасеновцу. Претпоставља се да су Гроза и Стоја одведене у хрватске породице и да су ту дочекале крај рата. Године 1945, успјеле су да се врате у Војскову. Рушевине и пепео, то је било све што их је дочекало. Пронашле су маћеху Милку, о којој се не зна много, и живјеле с њом у Војскови.

Након рата, Душанка и њене сестре водиле су тежак живот, са сјећањима на логоре, али без ријечи о ономе шта су доживјеле. На основу тога што су биле ратна сирочад, Душанка и Стоја су добиле посао. Ниједна од њих три данас није жива.

Ова прича је мали споменик претрајавању у једном тешком времену, споменик дјеци Козаре и њиховим родитељима који су остављали своје кости по усташким и нацистичким логорима.

Дамјан Суртов, I/4

(по казивању баке Мире Шипке)

Тетка је и отац и мајка

Марко, Мићина супруга
Драгиња и Даница.

Моја прабака Милица је, као десетогодишње дијете, одведена заједно са млађим братом Мићом и мајком Стојом у логор Циглана, у Приједору. Ту су их кратко задржали јер је мајка била јако болесна, а седмогодишњи Мићо није престајао да плаче све вријеме док је био у логору. Пошто су видјели да немају користи од болесне Стоје и двоје тако мале дјеце, пустили су их да се врате у Цикоте. Убрзо након повратка Стоја је умрла од тифуса, а пошто је Гојко већ одведен у Јасеновац, брину о петоро мале дјеце преузела Гојкова сестра Даница, млада дјевојка која покушава сачувати сиротинке.

Даница се о њима бринула предано и посвећено, те се због тога није удала. Њен најважнији циљ био је да дјецу изведе на правни пут. У потпуном сиромаштву у рату, а и касније, више гладни него сити, одрастали су уз кору хљеба коју им је Даница, и отац и мајка, крвавим радом и трудом обезбјеђивала. Послије рата Даница је успјела да свих петоро дјеце стекне какво-такво образовање. Двоје старијих, моја бака Милица и њен брат Мићо, остали су на селу и завршили само четворогодишњу школу, а троје млађих, Марка, Мару и Савку, одвеле су тадашње државне институције у дјетиње долове, како би се отхранили и школовали. За њихову тетку Даницу ово је био тежак ударац, али брига о петоро дјеце, која су расла и за коју је било потребно обезбиједити још више средстава, постала је претешка.

Породица је раздвојена. Мара је одведена у Зеницу, ту је завршила школу, запослила се као књиговођа и удала се. У Зеници је живјела до краја живота. Савка и Марко су одведени у Сарајево. Савка је изучила фризерски занат и радила на Баштаршињи као успјешна и позната фризерка, а Марко је завршио банкарску школу и дочекао пензију као управник једне банке у Сарајеву. Обоје су сахрањени у граду у којем су живјели.

Мара и Даница,
сликано седамдесетих
година

Моја прабака Милица и њен брат Мићо остали су у Цикотима, гдје су заједно са тетком Даницом одржавали домаћинство. Педесетих година Милица се удаје у Ђескаре и са мужем Мићом, мојим прадедом, рађа четворо дјеце. Обоје су доживјели лијепу старост и упокојили се 2013. године, када сам ја имала само три године. Жао ми је што их се не сјећам, вјерујем да би много тога могли да ми испричају. Даница и Мићо сахрањени су у родним Цикотима.

Милица и Мићо Грбић

Ђорђа Рендић, I/1
(по пријатној дједи Мици Грбићу)

Стојан и Благоја

У вихору Другог свјетског рата, у сјени страдања које је захватило цео свијет, моја породица, из малог села Црна Долна, код Приједора, нашла се у паклу Јасеновца.

Прадјед Благоја Рауш имао је само осам година када је 1942. године одведен у логор. Муслиман из Пухарске, његове комшије које су биле лојалне усташама и НДХ, упале су у село и све становнике одвеле у Јасеновац. У том мјесту бола и смрти, након годину дана, заразно се трбушним тифусом. Тада га је једна Хрватница извела из логора и одвела у село Рајнџ, гдје се опоравио. Благоја је причао да је била веома добра према њему и да му је помогла да се излечи. Код ње је био до ослобођења, а онда се са породицом вратио у село. Тако је овај дјечак преживио један од најдраматичнијих периода српске историје. Даље се школовао у Приједору и Сарајеву, а након завршетка школе запослио се у Приједору на железници, оженио и засновао породицу.

Његов стриц, Стојан Рауш, тада двадесетогодишњак, такође је био заточен у Јасеновац. Као и Благоја, одведен је у логор истог дана, из истог села. Свакодневно је био изложен мучењу али, упркос свему, није изгубио наду. Једног дана, искористив тренутак непажње усташа и сакрио се испод коњских кола. Тако је, ризикуюћи живот, успио да побјегне. Придржано се партизанима, био је одликован за заслуге у рату. Последње рата се оженио и наставио да живи на родном огњишту.

Благоја Рауш

Благоја и Стојан посјећивали су Јасеновац да одају поштовање жртвама. Такође су посјећивали село Рајнџ, гдје је живјела Хрватница која је спасила Благоју. Породица Рауш је у цијели успјела да преживи Други свјетски рат. Њихове приче данас стоје као тихи подсјетник на снагу и храброст.

Мила Предојевић, I/2

(по причин баке Бранке Дошен)

Прича о Ђорђеу Средњићу

Година је била 1941. Рат је увек захватио ове просторе, а село Равска више није било сигурно мјесто. Међу људима који су морали да напусте своје домове био је и Ђорђе Средњић, обичан човек, вриједан и тих, који је до тада живио мирним сеоским животом. Ђорђе је имао двадесет година, био је ожењен и благословљен са двоје дјеце. Такође, имао је брата Душана од 17 година и дванаестогодишњу сестру Милену.

Када су почела хапшења, Ђорђе је одведен у логор Јасеновац. Дан у логору били су тешки и пуни неизвјесности. Ипак, није губио наду. У себи је носио слику свог дома и гласова својих најближих. Нада му је дала снагу да издржи. Био је снажљив и стрпљив. Након много времена указала му се прилика за бјег. Једне ноћи, у тишини и уз огроман ризик, успио је да побјегне из логора. Није знао гдје тачно иде, али је знао да мора даље, ка слободи. Кретао се кроз шуме, скривао од патрола и ослањао на доброту људи који су му, упркос страху, понекад помагали. На крају, Ђорђе је успио да се домогне сигурнијег подручја. Рат је још трајао, али он је био слободан.

Последње свега што је прошао, више није био исти човек, али је у себи носио нешто још јаче, захвалност што је преживио и одлучност да никада не заборави. Касније је често причао своју причу, не да би изазвао тугу, већ да би подсетио људе колико су слобода и мир драгоцене. Болно је природу и да помаже комшијама на пословима у пољу. Говорио је да је најважније остати човек, чак и у најтежим временима. Често је размисљао о људскости и доброти, како и у најтежим тренуцима постоје људи који су добри према другима. Сјећао се малих ствари које су му давале снагу у логору — тихог разговора са логорашима, мириса свјеже земље када би успио да изађе напоље, свог дома и породице. Тако је Ђорђе Средњић постао симбол издржљивости и наде. Човек који је прошао кроз тму, али није дозволио да му она угаси свијетло у души.

Милица Гангић, I/1

(по причин баке Скане Средњић)

Свједочење Ђанђелке Јарнџ о страдању њене породице у Јасеновцу

Знајући за претке који су убијени у Јасеновцу, разговарала сам са баком Ђанђелком (1946). Снимила сам је током разговора, јер знам да ће једног дана то бити драгоцену успомену.

О свему што се дешавало, моја бака Ђанђелка Јарнџ, кћерка Персе Мирковић (1904) говори почињући од тренутка када је присуствовала сахрањивању посмртних остатака шест чланова њене породице: „Кости су дотјеране 15. априла на градско гробље. Присуствовала сам са мајком, 1963. године. Кад су довезени, међу њима је био мој деда Симо, моја бака Ђанђелка, мој ујак Војин, ујак Светозар, ујак Вељко, моја тетка Тарса, звана Таца, дјевојка коју су силовали у Јасеновцу. Ујацима су одрубиле главе, а дједа су мучили, а није хтио одати ништа... И тако се завршило доље у Јасеновцу. Последње су их дотјерали на градско гробље у Приједор. Присуствовала сам ту, 15. априла. Било ми је грозно. Била сам дјевојчица, трећи средње.“

Занимало ме је како је њена породица живјела до пресељења у Приједор, јер су баба и деда моје баке из Бишеграда. Симо Марковић, отац баке Персе, био је железничар, добио је премјештај у Приједор, стан и посао, тако се са породицом доселио: „Живјели су у једној фирми породици, мој деда Симо је имао оца који је држао дућан, а моја мајка је завршила школу у Бишеграду и кад је дошла у Приједор радила је као трговац, као и код оца. И упознала се са мојим татом, трговцем Петром Мирковићем, за ког се удала.“ Перса и Петар живјели су у Расавцима и стекли су кћерке Драгину, Милицу, Дрену, Ђанђелку и синове Драгољуба и Богољуба. Перса је била образована, просвјетитељски усмјерена. Дању је радила, а ноћу одлазила у село и опсидењавала дјевојке. О својој мајци, бака Ђанђелка говори са сјетом: „Вољела је да плеше валцер, а њена омиљена пјесма, то нагласи, била је:

Зелен лишће гору кити,
мирис цвијећа пољем шара,
а у пољу сиротанче тихо с гором разговара.
И ти имаш мајку своју,
горо чарна, горо мила,
а ја немам никог...

Неку даље... Када сам се родила, моја браћа Драгољуб и Богољуб били су одрасли момци. Сјећам се како су ме носили на раменима, то ми је једна од најљепших успомена из дјетинства.“

Још прије почетка Другог свјетског рата, било је проблема са локалним хрватским становништвом из села Бишево. По команди неког заповједника, у Расавце је требало да дође група Хрвата, која је добила задатак да све мушкарце из села ухвати, одведе на брдо Милин Брт, убије и сакрије трагове. На овај начин би обезглавили српске породице. Како увијек има људи и нељуди, међу Хрватима се појавио Иван Половина који је, ноћ прије планираног хапшења, доставио писмо Петру и упозорно га да се сакрије. Били су пријатељи и Иван није могао дозволити да га убију. Када су дошли, Хрвати су у кући затекли само Персу и двоје мале дјеце у њеном наручју. Тада је Перса преживјела велики стрес. Понижавали су је и злостављали, потргали јој хаљину да је остала нага. У једном тренутку, један од њих јој је ставио пунску под грло и питао другог да ли да је убију заједно са дјецом. Други је то одбио и рекао да прије зоре треба да буду на Милином Брту. Тако је преживјела први сусрет са ужасом који ће се остварити убрзо у Независној Држави Хрватској. Захваљујући Ивану, Петар је преживио, а добротинство није заборавио. Окривили су се, један Србин и један Хrvat.

Када је почео Други свјетски рат, погинуо је Петров брат. Његова жена се предала и оставила сина Ђуро, којег су прихватили Перса и Петар. Ђуро је растао у породици која се трудила да не осјећа губитак родитеља. Перса га је првог купала и хранила. Био је мали, па је знао питати зашто га она купа кад му није мајка.

Највећа трагедија наше породице и трајна рана на Персином срцу био је губитак родитеља, сестре и браће. Остао јој је брат Илија, који није ухваћен са осталима. Не зна се на који начин је Перса сазнала све информације о мучењу и слоновању у Јасеновцу. Пренијела је што је знала синовима Драгољубу и Богољубу и послала о томе више није могла говорити. Илија, једини који није дошао Јасеновца, одселио се у Бишеград. Послао је се ником није хтио јављати: „Због тога што су му сви стријељани, он је био под том траумом, ни с ким није разговарао. Није могао да обнови тај дућан, па је отворно окућарску радњу.“ Перса је покушала да ступи у контакт с њим, али није узвраћао.

Ужас који је доживио дубоко је утискао на Илијин живот касније, а та траума је пратила и Персу, па кћерку Ђанђелку није хтјела пустићи у Сарајево: „Ја сам била провакница у атлетички у Приједору, кад сам била први средње, и дошао је председник општине Баалић, и председник општине послао је — Поповић Драшко, код мог тате да потпише уговор, пошто сам ја имала 17 година. Мајка је изашла и рекла: „Неће ни у Сарајево“. Није се хтјела потписати. Није ми дала да се бавим даље спортом, пошто је била религиозна. Била је старија жена, то је за њу била траума да иде једна дјевојчица од 17 година... Имала сам своју професорницу, звала се Дезика, а стално сам се крива из куће и вјежбала на тренингу... код цркве тако био, Партизан се звао, у центру града. И трину кући онда, да ме мати не би истукла.“

Прабака Перса је умрла 1971. године. Трагедија која је задесила њену породицу можда би била избјегнута да се нису доселили у Приједор. Ипак, када се сјетимо Старог Брода на Дрини, у близини њеног родног Бишеграда, не можемо бити сигурни да би преживјели Други свјетски рат.

Милица Билеја, III/3

(по свједочењу баке Ђанђелке Јарнић)

Даринка Лукић из Подграђа

Даринка Лукић (1930-2013), дјевојачки Шобот, рођена је у селу Подграђе, у близини Козарца. Имала је седморо браће и сестара: Славку, Мару, Драгоју, Мињају и три брата, Савана, Милоша и Младена, који су погинули у рату. Даринкина мајка никада није сазнала гдје су сахрањени и то је била велика рана ове породице. Даринка је са браћом и сестрама одведена у логор Јасеновац 1941. године, а потом су пребачени у породице да сауже као најамници. Били су развођени и нису знали једни за друге. Када су се 1943. године вратили у село, ништа нису затекли. Све је било спаљено. Њихов живот је и даље био мучотрпан. Охрањивали су је породица Пржар, у засеку Јасик.

Сестре Даринка
и Славка

Даринка је причала да су људи одвођени из својих кућа и села без објашњења, а затим су мушкарци, жене и дјеца раздвајани. Многи чланови породице је настрадало, никада се нису вратили кућама. Сјећала се да су услови у логору били ужасни, да су их стално пратили глад, хладноћа, болест и страх. Преживјели су носили велику тугу и трауму цијелог живота. Даринка се након рата удала и основала своју породицу, а њена кћерка Борка Борнић, сјећајући се мајчиних прича, поручује свим младим људима да знају своју историју, патње и бол предака, те да треба да осјећају захвалност због слободе коју данас живе.

Миња Борнић, I/4

(по причи стрине Борке Борнић)

ЈАСЕНОВАЦ

Јасеновцу, рано
Успомене чуваш
Ту се српска кост нашла
Да кроз врнјеме мржњу свједочи

Јасеновцу, рано
Врнјеме не заборављаш
Него си подсјетник задње сузе
И задњег јецаја

Јасеновцу, рано
Земља је упамтила
И у ћутању остаје
Ожнљак који не нараста

Јасеновцу, рано
Ти си опомена
Ти си свједок мртвих душа
Што васкрсење чекају

Све то народ памти
Што у Јасеновацу мучка прође

Мнтраџезац Столе Дењак

О њемачким злочинцима у Поткозарју се не прича колико би требало. Свједочанство о убиству ђеда Раде Дењака оставио ми је мој дјед, Ранко Дењак. Нијемци су убијали невинно становништво, а захваљујући њиховој и усташкој удруженој офанзиви на Козару, ухваћено је и у логоре спроведно хиљаде цивила. Међу њима су били и заробљени и рањени војници.

Дјед Ранко овако прича о свој ђеду Радн, стричевима Млађу и Столи, тетци Јани, који су живјели у селу Доња Драготиња: „А ђед Раде је био код куће са бабом, и извиривао кроз прозор и нашла Швабе. Они су њега видјели и одвели га овамо код цркве, под окв јабучку вамо, код цркве уз гробље, и ту су га убили... ђеда Раду. А баба Млака је имала тифус и она је околела... нашега оца матер.“ Баба Млака је и умрла од тифуса, па је од породице преживјела Јана и Млађо, чији је Ранко син.

Дјед Ранко претпоставља да се то дешавало у вријеме офанзиве и у причу укључује Столу Дењака, оценог брата: „Брат од оца нашега... њега су ухватили жива. Он је био мнтраџезац и овуда по Козарн ратовао... и онда, отишо је тамо у Јасеновац... јер, он је био мнтраџезац, он стави по пет цигара у уста... нмо је око 22-23 године. Он је био крупан, ко и ја вако. И, они су, изгледа, њега ранили... Швабе, и ухватили га жива. Ћ шта су саде радни од њега, да ли су га убили и мучили... нико не зна. Главно, нма на споменнику на Мраковци... Дењак Столе.“

Ивана Дрљача, III/3

(по причи дједа Ранка Дењака)

Смрт у Шумарницама

Кажу, кад би човек знао гдје ће погинути, тамо не би нишао. У тешким временима, кад хљеба нема или кад служебју на важним пословима, наши стари су остављали породице и одлазили како би зарадили за живот. Ово је прича о мојим прецима. Божо Топић, отац мог дједа, имао је три брата и једну сестру. Њихова имена су била Обрад, Горчин, Дојчин и Радојка Топић, а сви су живјели у Бусовицима код Приједора.

Најстарији Божов брат, Обрад, био је учитељ. Прије почетка Другог свјетског рата одлази у Србију, у село близу Крагујевца, да ради у школи. Тамо се задржао неколико година, али 1941. године добија предјештај у село Шумарнице, код Краљева. Пред крај те исте године, у његову школу упадају наоружани Нијемци, школу пале, а Обрада са ученицима стријељају.

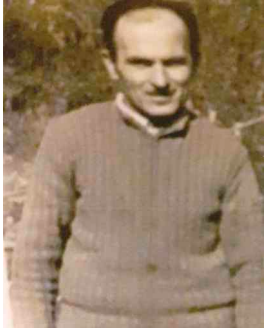
За његову трагичну смрт нико није знао, јер је сва породица живјела у Приједору. Не знајући да му је брат убијен, мој праћед Божо, који је био столар, 1942. године одлази да га посјети. На том путу су га напали и заробили код Петроварадина. Одведен је у логор у Њемачкој. Из логора је изашао 1945. године, када се рат завршио, и тек тад је сазнао да му је брат погинуо.

Шта је преживио у њемачком заробљеништву нико није желео да прича. Божо је умро од старости 2001. године.

Јована Тевановић, I/1

(по причи дједа Раденка)

Јасеновац — Аушвиц - Козара

Милан Јанковић

Милин деда, а мој прадеда Милан Јанковић, рођен је на Бенковцу, на Козари. Имао је 17 година када је, страшно 1942. године, вјежао са Козаре јер су усташе упале у њихово село. Заједно са браћом – Мирком и Славком, и људима из Бенковца, повлачно се прела селу Војскова. Били су гладни и промрзли. Након два дана и двије ноћи напустили су на породицу која их је примила у кућу и нахранила. Брзо су усташе дошле у Војскову, па су их заробили и одвели у Јасеновац. За тих неколико дана, колико су боравили у логору, нагледали су се свакаквих страха, нису знали да ли ће да преживе. Онда су их возом пребацили у Аушвиц. Тај пут је трајао неколико дана, уз малтретирање и убиства.

Из Аушвица су их даље распоредили у њемачке породице да буду слуге. Прадеда је имао срећу јер су га ти људи добро прихватили, а он је био врљедан и радно је на фарми. За оно вријеме ко је имао шта да једе био је повлаштен, њему су плаћали за рад, што се није често дешавало. Домаћин га је задовољно и предлагао му да остане код њега. Прадеда то није хтио и вратно се на свој Бенковац након двије године и неколико мјесеци, у љето 1945. године. У селу је затекао оба брата и мајку Милку. Његов отац Нико погинуо је на почетку рата.

Прадеда Милан је некада причао своје доживљаје из рата, па је тако споменуо да је најружнија храна коју је никад јео био кувани краставац који су добијали у Аушвицу.

Урош Павић, I/1

(по причи мајке Данке Павић)

Аушвиц - Козара

Прадеда мог оца Марко и прабаба Милка Павић живјели су у поткозарском селу Бистрица. Када је почео рат, Марко је имао око 50 година. То је била бројна породица, патријархална заједница у којој је прадеда имао седам кћери и три сина – Војслава, Момчила и Мирка. Последње Великог рата његови родитељи били су власници продавнице у селу. За вријеме Другог свјетског рата усташе су упале у Бистрицу, опљачкале је и запалиле, и одвеле скоро све људе из села према Јасеновцу. Марко је убијен у логору Циглана након што су га ухватили на Козари.

Војслав Павић

Прадеда Војслав је говорио да су сва села испод Козаре потрпана у возове и одведена у логоре. Он је одведен је у логор Аушвиц. Тада је имао 18 година и био је способан за рад, па су га распоредили у радничке бареке. Причао је да је храна била слаба, некад су јели кувану репу. Млађи људи су служили за рад, а старији логораши су масовно убијани. Пред крај рата успио је да побјегне. Он је још десетак логораша побјегао су тако што су лажирани исправе. Изрезбарили су на кромпир важећи печат, ставили тинту и отиснули испод лажног документа. Кући се вратно пјешке, из Пољске гдје се логор налазио, у своје село Бистрица. Заједно са још неколико људи из села прешао је преко 1000 километара, скривајући се и тражећи храну и преноћиште од људи које су сретали. Имао је 21 годину када се вратно. Прадеда није много говорио о логору, тек у старости је знао испричати покоји доживљај.

Марко и Милка
Павић

Када се вратно из логора затекао је цијело село спаљено, биле су живе мајка Милка и сестре, а брат и отац убијени. Брат Момчило, који је био партизан, убијен је у сусрету са Нјемцима на возној станици у Петровом Гају.

Најмлађи Марков син, Момчило, једва је преживио. Био је беба и мајка није могла да носи њега и двије старије сестре, па је мислила да га остави, али га је најстарија сестра узела и вратила се о њему. Тако га је спасила.

Урош Павић, I/1

(по причи дједе Момчила Павића)

Богдан Рибнић у Аушвицу

Мој дјед Богдан Рибнић, из села Пећн, општина Кључ, био је заробљен у логору Аушвиц. Имао је тридесет година када су га, као цивилно лице, заробили. Био је ожењен и имао пет кћери и сина. Године 1941. његова породица одлази у изbjеглиштво и тако преживљава рат.

О његовој борби да издржи суровости чувара логора нема много сачуваних прича. Једино знамо да је успио да преживи. Нажалост, кад се вратио кући, преминуо је након неколико година. Био је болестан и није могао да се опорави од посљедица нехуманих услова у којима су заробљеници изабљивани до смрти. Тешки рад, хладноћа и мучење глађу оставили су трагове на његовом здрављу. Породица, која се са ослобођењем вратила у родно село, дочекала је Богдана надајући се да ће, као релативно млад човјек, још дуго бити с њима. Нажалост, живот је био тежак и послнје рата, а посљедице Аушвица неизлечиве.

Богдан Рибнић, родитељ
(чуник који с поносом носи дједово име)

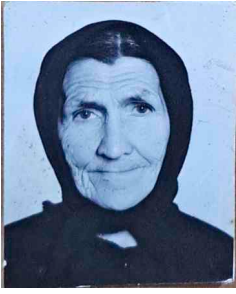
Памти се доброта

Мој чукундјед Мићо Жигић и његов син Никола заједно су ухваћени на Козарн, у својој селу Балте. То се десило 1942. године. Никола је имао свега девет година када су га одвојили од родитеља, браће и сестара. Чукундјед је одведен у логор у Немачку, прадеда у логор Циглана, а затим у Јасеновац. Дјеца која нису настрадала у логору бивала су одвођена у хрватске породице, па су тако Николу узели неки старији Хрвати да им помаже око стоке, радова у пољу и других послова. Мени и мајци је причао да су били добри према њему, нису га тукали ни понижавали. Прихватили су га као дво породице. Он је на томе био захваљан, нарочито с обзиром на чињеницу да се у Јасеновцу нагледао сваког зла. Живјели су у непосредној близини логора. По окончању рата пронашли су му мајку. Да ту доброту није заборавио, прадеда је показао касније, јер је с њима остао у контакту.

Судбина чукундеде Мића остала је тајна. Никада се није вратио из немачког заробљеништва. Чукундјед Ђураћ је убијен у логору Циглана. Прадеда Никола се нерадо присећао тих дана, увијек са тугом, све до саме смрти. Њихов живот послнје рата био је претежак. Били су сироти, гладни.

Споменик на Мраковци свједочи о размјерама страдања Поткозарја, а на њему су имена и многих чланова породице Жигић.

Снашо моја, шта ћеш с њима?

Бўкосава Колунџија

Пишем ову причу у знак сјећања на моју баку, једну од хиљада козарачке дјеце која су прошла страхоте рата и ропства, али н једну од оних малобројних који су ипак срећу да се живи и здрави врате кући. Пишем је и зато што желим да њене ријечи остану у сјећању моје породице, као подсјећање и споменник њеном, али и нашим животињама.

Моја бака по мајци, Мика, рођена је у великој породици Колунџија у питоми селу Горње Водичево, у околини Новог Града. Отац и мајка изродили су деветоро дјеце, четирх сина и пет кћери. Два млађа брата предали су се болести пред рат. Најстарији брат Душан радио је са оцем у руднику Љешљани, а бавили су се и пољопривредом, док је мајка бринула о пет дјевојкица и најмлађем сину Милану-Мини, којег су стекли у зрелим годинама.

Почео је рат и однос је идиљу сеоског живота. Отац Милован и син Душан одлазе у партизани, а мајка остаје са дјецом кући, чекајући вијести о својима. Јун мјесец 1942. године доноси најтеже тренутке њихових живота — почиње козарачка офанзива, а становништво окупирано у збјегове, тражећи заштити и помоћ од партизана, вјежи према Козари, која значи спас. Међу њима и Бўкосава Колунџија са својих пет кћери старих од петнаест до четирх година и двогодишњим сином Миланом. У збјегу су сви становници Водичева, Минкини стрчели с породицама и остала родбина, колишње. Усташе су побили све сељане који нису напустили село на вријеме. У кући породице Бўкуна заклали су четрдесет и троје несрећних људи; запаливши потом кућу. Било је ту и беба и стараца, нису били и нису ипак имали. Потом пале Водичево, за њима остају само згаришта у титаком Поткозарју.

Милован Колунџија

Мика у збјегу, у густој шуми, сасвим случајно, код колишње који је из јединице дошао да на кратко обвје збјегу породицу, угледа братову пушку. Недајући куд, колишња тужно саопштава да је Душан погинуо у борбама претходног дана, а отац Милован је рањен. Партизани и хиљаде цивила окружени су обрћом моћне немачке фашистичке војске, којој су се придружиле и крвожедне усташе. Пуцњом одзвањају пропалци данима. Народ у збјеговима нијем је од страха и ишчекивања. Након неколико тешких дана под ведрим небом, збјегом се проноси глас — пала је Козара. Нијемци и усташе сломљени су отпор партизана и одмах су кренули са масовном евакуацијом хиљаде преплашених сељака и њихове нејаче логорима у Јасеновцу и Градншци. Моја бака и њена породица, заједно са хиљадама знаћих и незнаћих сународника, возом су депортиране у Јасеновац. Неки Божији провиђењем или пуком срећом, мајка је успјела да држи на окупу све шесторо дјеце, а многи су у транспорту претрпјели стотинама вагона, у ријец несрећника, губили своју дјецу. Транспорт у прљавим жељезничким вагонима остао је дубоко урезан у сјећању моје баке. Мајка и преплашене сестрице држале су се грегивно за руке, борећи се за сваки удах ваздуха на јуљским врућинама, посебно бринући о малом брату.

По доласку у Јасеновац, усташе их остављају на ливади испред самог логора — преврне је људи прстигло са Козаре и мртви, пријатељи улаз логора не може све да их прогута. Без хране и воде, на јуљском сунцу које немилосрдно пржи, клонула дјеца из збјега, без гласа, полако умиру на рукама уплаћених мајки. Мика је цијелог живота памтила тужну сцену како њен стриц у рано јутро клети на ливади и жваће влати траве тражећи на њима коју кап јутарње росе.

Посебно јој се у сјећање урезао приказ младих усташа који стражаре поредани у круг над несрећним народом. Један од њих, дјетарац од неких шеснаест година, прилази мајци Бўкосави окруженој са шесторо преплашене и гладне дјеце, пружајући јој из војничке торбе овеће парче сувог хљеба, говорећи: „Е, моја снашо, шта ћеш с њима?“ Величина ове људске трагедије, ова катаклизма човјечности, дирнула је на кратко и срце злотвора.

Недајући рјешење за огроман број Козарчана, усташе након неколико дана одлучију да сељане раздијеле по домаћинствима у околини, као бесплатну радну снагу. Моју баку узима добродостојећа чешка породица из Грубишног поља. Мика се прво јутро у њихову кућу бди у кревету на перјаној дучи и бојаљиво провирје. Среће се са погледом дјевојкице њених година. Мика се преплашено насмјешни, дјевојкица јој узвраћа смјешком. Сједне у кревету, сједа и дјевојкица. Тек након неколико тренутака, Мика схвата да је дјевојкица у ствари њен лик у огледалу. Претходну ноћ, по доласку, одсјекли су јој њене густе плетенице, те преплашена дјевојкица није одмах препознала саму себе.

Газде Чесни, како их је бака звала, имале су своју вуновлатару и велико идиље са пуно домаћих животиња. Посебно велика била су јата гусака, које је свака кућа у тој крају имала и обично су их дјеца чувала. Породица је имала своје слуге које су радиле у шталама. Према несрећној српској дјетету сви су се односили са пажњом и бригом. Чак су је научили да вози бицикло које је ту и видјела први пут у животу! Мика се један дан

придружила радницима који су по насељу разносили свјеже млијеко и на једној пољани, угледала је своју сестру, петнаестогодишњу Нанки, окружену јатома гусака које је чувала! Она је била у домаћинству усташког заповједника мјеста (по сјећању, презивао се Мрак) и чувала је јата гусака у близини њихове куће. Газдарница ју је обавезно склањала од погледа муља, када би овај навратно кући. У сузама радосницама, сестра јој је испричала да су и мајка и остала дјеца по обилжњим млињима. Разносећи млијеко, Мика је успјела да се сретне са својим сестрама, видјевши и мајку са малим братом. Ово је унјело мало свјетла у њихове тужне животе, далеко од родног Бодичева. Биле су живе и биле су близу једна друге.

Пред крај дуге и хладне зиме коју су проводили радећи у газдинским кућама, Букосава и дјеца пуштени су да се врате својој кући, у Бодичево. Тиха радост због повратка и жеља да што прије дођу својим домаћинствима сазнају нешто о својим оцима, носила је мајку и дјевојчице. Прешастиле су дана и сусретале Козарчане који су се, као и оне, враћали кући из ропства. Малих брата носила је мајка и свака од три старије сестре у наручју дна пута. И коначно, стигле су до границе на Уни, у Костајници. Када пређу мост, биле јако близу своје куће, свог Бодичева.

Мика и Даринка

Пред мостом, група сељана чека прелазак. Међу њима и једна отресита жена средњих година која се окрља Букосави ријетком: „Снашо, ја имам дозволу да спроведем народ преко моста. Ти и дјеца идите само за мном и ништа не говорите!“ Не питајући пуно, Букосава се са дјецом придружује групи и сви прилазе митраљеском гнијезду гдје усташе контролишу пристигле, тражећи од људи да се раздвоје на двије групе — на оне који су са коштајничког среза и остале. Она жена повлачи за собом Букосаву и дјецу међу оне који су из коштајничког среза. А онда један од усташа надијешта митраљез и пред очима преплашеног народа хладнокрвно убија све који су били у другој групи путника. Мајка и сестре изbezумљене, скамењене посматрају ову сцену, али од страха не пуштају ни сузу. Мика се сјећа како се од страха удокрнула и остатак пута до Бодичева прешла у влажној одјећи.

У Бодичеву их дочекују згаришта и пустиш. Мало је хране, само да се преживи. Од породичне куће остао је само каменни подрум, све су усташе спалиле. А онда, још једна несрећа стигне — малих брат Милан умре од упале плућа коју је добио након дугог пијешатења кући по хладноћи. И трећа мала хумка освнће на сеоском гробљу међу Колунцијима.

Након неког времена, дјевојчице и мајка довијају вијест да је отац жив. Преживио је злогласне њематке „грабље“ скривен у шупљем деблу у густој козарачкој шуми. Убрзо он долази кући и породица се у сузама окупља након дугог времена. Нису сви преживјели, нема у кући Колунција више синова. Али ипак повјећује живот.

Мика и Станиша

Моја бака је на моје инсистирање, у прекидима, испричала причу страдања и спаса своје породице. Тек пред рат деведесетих почела је да спомиње Јасеновац и ропство, преплашена злочовним дешавањима тих година. И никада није мрзнула, нити осуђивала. Само је причала своја сјећања. А, будући да јој је муж, мој дјед, био официр ЈНА, тих посланијератних година није баш било умјесно да се прича о логору, о ропству... Да не падне сјенка на идилу братства и јединства.

Даринка, Јела и Мика

Свих пет сестара доживјело је дубоку старост, напо су у дјетњству прошле страхове. Моја бака умрла је у 91. години, а двије најмлађе сестре, Јела и Даринка, живе су и данас. И пуне сјећања која не смину да нестану. Зато је и настала ова моја прича. За незаборав.

Валентина Совиљ, професор

(текст је у цијелим објављен и у часопису Топола)

ЖЕНА У БИЈЕЛОЈ ХАЉНИ

Милан Кодин

Породица моје мајке Десанке Кодин родом је из околине Бјеловара, а очеви Латиновић су из Градина код Цазина. Обје породице су пострадале у Другом свјетском рату. Мајчин отац Милан Кодин рођен је 1914. године. Као војник Краљевине Југославије заробљен је и одведен у Немачку, гдје је радио на фарми заједно са заробљеним Пољацима. Његова мајка Ана, супруга Марја (1917) и кћерке Јованка (1937) и Десанка (1938) такође су завршиле у логорима. Ана и Марја су биле у логору Стара Градишка, а Јованка и Десанка у логору за дјецу Старе Плавнице код Бјеловара.

Прабаку Ану су одвели у Јасеновац и ту јој се губи сваки траг. Бака Марја је успјела, помоћу дуката које је понјела са собом, купити папире да је Хрватница, па су је пустили кући. Да то није урадила и она би завршила у Немачкој. Када је она изашла из логора, пустио су и дјецу. Братин су се кући која је била потпуно опљачкана. Бићали су своје ствари код комшија, а неки од њих су им те ствари враћали јер их је било срамота. Такви су били изузеци. Милан Кодин се вратио кући када је завршен рат, 1945. године, и наставио је живјети са породицом.

Деда мог тате, Петар Латиновић, убијен је у Гаравницама код Бића. Пошто се није знало шта се десило, његов син Миле је кренуо у потрагу за њим, али док је он тражио свог оца његова дјеца су остала без њега. Ни данас се не зна гдје и како је завршио. Његова супруга Невенка бринула се о четворо дјеце и кући. Све је некако ишло до 1943. године када су је, са много других жена и дјеце, стрпали у неку шталу или појату. Схватила је да ће их живје запаалити, па је покушала да побегне. Нажалост, када је скоро успјела, угледао ју је један усташа и убио. Њен син Јован (1936), мој отац, све је то гледао из обљажње шуме. Пошто су друга дјеца била старија од Јована, живјела су са стрнцима, а Јован је након рата смјештен у дом за ратну сирочад у Дрвару. Касније су га премјештали у друге домове.

Брат мог деде Мила, Нинко, завршио је у логору у Норвешкој и никада се више није вратио. Нису то сви Латиновић који су пострадали, али ја памтим само ове.

Желим да вам испричам још двије приче мог стрнца Војина Латиновића. Када су у село Градина, код Цазина, ушли усташе и почеле редом убијати и палити, Војин се са још једним рођаком покушао сакрити јер су схватили да не могу побјећи. Ушли су у појату пуну сјена и гледали шта се око њих дешава. Тада су имали око 16 или 18 година. У једном тренутку стрнцу је синило да би усташе могле запаалити сјено и хтно је да побегне. Тада се у појати појавила жена обучена у бијелу одјећу, која им је рекла да се не боје и да остану ту, да ће бити сигурни. Утои су чули усташе како долазе. Један од њих је рекао да ће све запаалити, али је други рекао да то не ради него да касније дођу и узму сјено. Тако су стрнц Војин и његов рођак остали живи. Касније су се питали ко је била жена у бијелој, која је знала да усташе неће запаалити појату, и како се појавила и нестала.

Војину око није био први сусрет са смрћу. Причао нам је да су га усташе заробили заједно са комшијама из села, везале жнцом и повеле у колони. Усташких стражара није било довољно, па су се њих двојица успјели одвезати, уз договор да свако

трчи на своју страну. Војин је успио повјећи и ускоро се придружно партизанима. Као њихов борац, задњег дана априла 1945. године, улази у Јасеновац и затиче уништену инфраструктуру логора. Војин се противи партизанским акцијама које додатно уништавају доказе и изглед логора јер сматра да мјесто злочина треба да остане нетакнуто како би се реконструисали догађаји. Међутим, нико га не слуша, бива удаљен и онемогучено му је учествовање у доношењу било каквих одајка. У знак протеста, Војин никада није хтио да прихвати борачку пензију.

Николина Клепић, психолог
(по причи мајке Невенке)

Посљедњи одлазак у завичај

Радује ме прилика да вам испричам причу о мојој баки Терези, како се из памћења не би изборисало нешто што не смјне да се заборави и гајпо изгуби у времену. Нажалост, немам много информација, а ни моја покојна мајка није много знала о томе.

Мој дјед Силеуш Машини био је родом из Чајнича. Важно је за великог Србина. Славно је крсну славу Светог Саву, живио у Сарајеву, на Скендерији. Та стамбена зграда у општини Центар, код хотела Меркот, и данас постоји. О његовој љубави према отаџбини и краљу слушао сам многе приче. Кажу да је, када је чучо за убиство краља Александра у Марсеју, разбио све у кући.

Деда Силеуш је са мојом баком Терезом имао двоје дјеце, Данила и Даницу, касније моју мајку, која је рођена 1937. године. Бака Тереза је била родом из Нове Градишке, а у њеном родном листу писало је да је српске националности. То је моја мајка Даница открила тек у задњем рату. Оставши у Сарајеву, мајка се сјетила имена своје мајке Терезе и напјеравала је да на основу тога замоли Каргас за помоћ. Међутим, родни лист са српском националношћу њене мајке није јој могао отворити та врата.

Јако нам је жао што о баки нисмо више знали. Ипак, оно што смо чули је довољно да склопимо неку слику. Бака Тереза је дала своја документа како би спасила једну жену Јеврејку да је не одведу у логор. Међутим, она сама је постала жртва НДХ и 1942. године одведена је у логор Јасеновац, у близини њеног родног мјеста Нове Градишке, како би скончала у мучкама. Тако је, симболично, то био њен посљедњи одлазак у завичај.

Послије рата дјед Силеуш, Симо, много је пно и даље жално за краљем и отаџбином. Отац ми је причао да га је на Скендерији видно како пјева „Спрем’те се, спрем’те, четници“. То се поратних година није праштало, па га је мој отац брзо одвео кући. Дјед Симо је станао у улици Скендерија, на броју 12, а у вријеме Другог свјетског рата, преко пута те зграде, преко цесте, налазила се Лувуркева вила, коју и ја памтим.

Дјед Симо се касније оженио и имао још троје дјеце. Моја мајка је завршила основну школу, док је њен старији брат Данило, мој ујак, завршио агрономију и радио је дуго у Општини Богошћа као агроном. О баки Терези нисмо више ништа сазнали, она је постала једно од многих имена која су се изгубила на ознакама гробних поља, плочама на којима пише да ту почињу жртве фашистичког терора. Покој њеној души.

Симо, Данило,
Даница и Тереза

Мирслав Шутвић,
пензионисани професор

Може ли се испричати јасеновачка голгота?

Раде Раднвојац

Деда Раде Раднвојац је наш породични пријатељ. Много пута сам га слушао како прича о својим дјетњштвима у логору. Гледао сам и његова свједочења на телевизији, у документарном филму под називом „Добровољно умро“. Његова прича није непозната и лако ћете доћи до ње. Ипак, хтио сам поново да разговарам с њим, желећи да на тај начин одам поштину страдању дјеце у логорима НДХ. Раде има 96 година, још га служни траумирано сјећање, али не баш и слух, па сам нека питања морао поновити више пута.

Раде почиње разговор сјећањима на најстрашније тренутке у логору: „Кад дођу усташе, на капи слово „У“, држемо. Бојали се да ћемо на клање на на стријељање. А кад дођу доловрани, неће ни да тучу, само праве ред. Пусте нас и да пијемо воде, јер вода тече крај логора. А кад дођу усташе нико не мрда. Десет добровољаца нде брати шљиве! И кад ми чекамо да се врате у логор, никад се неће вратити. Само се тамо далеко, двјеста метара, чује митраљез и чује се јавк. И послани један заповједник каже да десет радника нде затрпавати. Ја нисам ћео нђ никада. Оде и затрпа, кад затрпа он повнје, и један што остане врати алат. И ја њега питах је су. Каже повнјени. Ја осто и доно алат. И он ме сјетово, немој никуда нђи. Кад усташка дође команда, ја се направих да сам непокретан, да лежим. И ја сам тако преживљавао. Давно би ја изгубио да нисам слушао друге.“

Стравични услови у логору описани су у мноштву свједочења и докумената. Раде је у нашем разговору споменуо да је био докрају. Чекала се кап кише јер су усташе страховито морале глађу и жеђу: „Никаква била храна. У логору се добије на камиону паса повнјеније. И бацали у логор. Ја сам добио предњу ногу од пса. И кост сам понјо, од гладн. Ето како сам, како сам...“

Како препричати Радов живот, а да се не запитамо је ли то све могао да преживи један човек или је за то потребан цео народ? Већ на почетку рата убијени су му отац и мајка: „Отац је поћерат са мнош. Има плоча, '41. године. И једна муслиманка: „Шта ћете о тога дјетета?“ А ја се посјеко на стакло. Каже усташа: „То је влашко дјетете, нде на испитивање.“ Она ме узме за руку: „Јебо вам влах мајку!“ Она је имала унуке Сејду и Бејду. А њезин је од ћерке муж био усташа. Није ме само убит. Звала се Савина Бешћ. Три дана био сам и ошо. Отио код Боже Влачине чувати овце. И шест мјесеци био. Два рањеника у штали била, која су била непокретна. И послани, офанзива на Козару. И утеко на Козару. Из Козаре у Јасеновац.“

Једне ноћи када је олуја била тако велика да је падао град који је правно ране по тијелу, у логору је неко повикао да се вјеж. Народ је нагрнуо, али је и падао под усташком паљбом. Раде је успио да се домогне друге стране Саве, на којој није знао плувати: „Јесам стекао доброг пријатеља кад смо утекли из логора. Ја сам рањен био, рана кроз кукове. Кад смо дошли преко обале...мечн. Ја нисам никакве везе са ногом алијевом. Пипнем, оно крв нде. Ја кажем њему да сам рањен. Извуче ме на обалу и затрпа лишћем. Нисам, нема ни гађа, ни кошунце, лача нисам ндо. Кошуља. Кожа и кост. Други дан се рана учрвала. Кажем, ја ћу умријети, а немој ме оставити. Он је из Доњих Гаревца. Звао се Вукашин Баршћ.

Он је био старији од мене двије године. Није ме ње оставити.“ Даље се Раде спасно претварајући се да је Мате из Бањалуке, па је из једне хрватске куће 1943. године послат на опоравак у Италију. Доктори се нису надали да ће преживјети.

Нин живот послније ослобођења није био лак, није имао помоћ, није имао породицу. Покушао је да пронађе своје село и да сазна шта је било са његовима: „Нико није помагао. Ја сам сам, сам, отио у дом. Прихватио ме пријатељ један и дао ме у пилотску школу у Москву. Ја сам провео у Москви двије године. Наши се закатили с Русија '48, и вратио ме у Југославију, у Београд. Дошао бродом, мјесец дана становали у некој просторији, слама била прострta. Био нас је око стотину. И један дан каже ми да напишем ко ће ће. Има Бањалука механичарски занат, има Мостар, има Љубљана. Ја сам рачуно да је Бањалука, Приједор близу. Ја сам дошао у Бањалучку, у дом. И дошао сам у Приједор да нађем родно мјесто, да нађем фамилију.“ Раде даље прича како га је прихватила једна жена: „Ја сам волио твоју матер, звала се Цвијета.“

Занимало ме је да ли је Раде послније нишао на мјесто своје голготе и је ли сретао своје мучитеље: „Кад сам био возач аутобуса, добио линију за Јасеновац. И кад сам ушо у Јасеновац, кад сам видно ону плакату Јасеновац, угасно аутобус и онесвијестно се. Пробудно се у Дубици, у болници. Љекар дошао код мене и пита шта је било. Ја сам њему причао. И јауко сам: „Нећу, нећу ни по аутобус“. Други возач је дошао из Бањалуке и доћеро аутобус. Никад више нисам одвезо путнике, штитио сам ме (колеге). На одслужењу рока није Тито дао младим стажа партизански, нао сам био партизан. Рок је био онда четри године, мору си одслужити двије године. Кад сам ошо у Сисак, у тенковску јединицу, где официри мени и ја ндемо... познамо се, капетан. Како се познамо? Он је био вођа смијене у Јасеновцу, али био домобран. Никад га више нисам видно. Жално сам се команданту Пете војне области Ђоки Јованићу да је овај био вођа смијене и саслушао мене. Нисам га никада више видно ни то за њега.“

Раде је био врстан мајстор, а као возач аутобуса обншао је цијелу Европу: „Један је критичкио ме да не мерем бити главни контролор јер нисам члан Партије, а ја нисам никад био бити члан Партије, јер Тито није дао да се нападне Јасеновац. Само да се нападне, да ме погодн метак, ја би био сретан. И ја ћу говорити.... Ђошагоћ Џафер, муслиман... Је ли, Џафере, ја сам био у Јасеновцу, а ће си ти био кад си осуђен седам година као усташа и одлежио си.“

Ипак, јасеновачко наслеђе га је пратило и касније: „Јесам, јесам, војо се. И у сну, сањо, колеге, који су ме мртви гледали.“ На моје питање да ли среће некога од бивших логораша, Раде спомине Добрилу Кркољ и шали се како му је предлагала брак у позним годинама: „Добрила, сад је непокретна, ћела да се уда за мене кад ми је жена умрла. И ја се смијо. Она остала удовица. Имала једног сина. Сад смо добри. Буде у логору. Има још потомака али нема да нешта знају. Нисам нашо брата који ме је водио за руку. Старијег. Никад, никад! Само у књижи пише.“

Желно сам да, за крај разговора, поручим нешто младим људима: „Поручио да буду честити људи. Да буду дјеца... Да сам о себи мисли. И како је боље. Родитељи само помажу да дјеца буду честити. Људи. Да предидије се зашто ће учити и шта ће бити у животу. Ако мисли да живи. Ако мисли да буде пропалица, онда не мора никога слушати.“

Радова прича, нао сам је више пута то, поново ме је потресла. Је ли могуће да све ово преживи један човек? Колико је таквих људи, судбина? Шта то управља нашим животом? И шта нас тјера даље, да га живимо и подносимо? Надам се да нећемо морати патити као Раде да бисмо сазнали те одговоре.

Спас у кући Бранка Ћопића

Мој прадеда Бранко Пљеваљчић рођен је 1916. године у Међурјетју код Чајнича. Заробљен је 1942. године код Ћстипраче, у вријеме када је почињен стрављан злочин од стране усташке војске којом је командовао пуковник Јуре Францетић, када је убијено преко 6 000 Срба у мјесту Стари Брод код Вишеграда. Нашао се ту са неколико другова јер су хтјели да виде шта се дешава и могу ли како помоћи, али су их ухватили. Прво је одведен у Централни затвор у Сарајеву, а након тога у тврђаву на Брацама гдје су их постројили и пребројали на парове. Сви који су били број 1 одведени су на стријељање, док су сви са бројем 2 одведени теретним возовима у Јасеновац. Од око 3 000 заробљеника у тим возовима 2 000 је стигло у Јасеновац, док се само око 200 заробљеника вратило из логора.

Кад су стигли у Јасеновац били су повезани ланцима и кретали су се у колонама. Нису јели ништа осим пар кршких кромпира које су им дали, а трпјели су страшна мучења и злостављања сваког дана. У логору Јасеновац био је од прољећа до почетка зиме 1942. године. Дедин комшија је такође био са њим и били су заједно свезани. Једног дана су се непримјетно погледом споразумјели и направили план да покушају побјећи. Некако су одвезали један другог и дали се у бијег. Деда је побјегао уз брдо, у шуму, а његов друг је побјегао ријеком Савом. Бацно је свој огртач у Саву да завара чуваре, у чему је и успио. Док је он пливао кроз Саву, чувари су пуцали у огртач и тако је и преживио.

На другој страни, деда је бос трчао кроз шуму прекривену снјегом, изнемогао и изгладнио. Спасила га је његова снага и младост. Имао је 26 година. Некако је успио да побјегне усташама и дође до села Хашани, у родну кућу Бранка Ћопића. Ту су га примили и нахранили, окријепили колико су могли. Мало се одморио, а послје је пребачен у партизанску болницу која је била близу Хашана, гдје су му морали, тестером и без анестезије, ампутирати дно десног стопала јер му је нога била промрзла и повријеђена. У партизанима је остао до краја рата. Ту се спријатељио са човјеком који се презивао Котур.

Након што се рат завршио, једина жеља била му је да се врати кући и види своју породицу. Возом је стигао до Горажда гдје га је зауставила Удба, одузевши му сва документа која су потврђивала да је био логораш. Све документацију му је бацио у Дрину човек из Удбе, којег је познавао, а који га је преконтролисао на мосту. Када је коначно стигао кући, сазнао је да су му мајка и сестра преминуле и да му је отац убијен. Рат су преживјели само он, друга сестра и један брат. Тада је ваљало наставити живот у новим околностима, без потврде о учешћу у рату. Стално је био оптуживан за дешавања у којима није учествовао, а невиност није могао доказати, јер је приликом повратка остао без документације. Оженно се 1946. године и до 1950. године имао је већ двоје дјеце. Зарађивао је за своју породицу тако што је радио све послове које је могао пронаћи, оне најтеже и најслабије плаћене. Стално је био под надзором државних служби и тешко је издржавао породицу. То је била права агонија.

Због ниских прихода одлазио је на сезонске послове у друга мјеста широм Југославије. Када је једном приликом отишао у Банат да бере кукоруже, сreo је старог друга Котура, који се шокирао када је видео шта ради човек који је ратовао за државу. Котур му је рекао да се врати у своју општину и да ће му он бити свједок за све кроз шта је прошао и потрудити се да добије личне документе. У томе је и успио. Прадеда је након 20 година добно потврду да је био логораш и партизан. Бака Слава, његова кћерка, тада је имала 13 година и сјећа се да је за њихову породицу почео нови, лепши живот. Године 1963. отворена је фабрика Трикотажа у Чајничу, у којој се деда запослио као портир, а касније и пензионисао. Упокојно се 1994. године окружен својим најближима.

Браћа која су преживјела Јастребарско

Мој прадеда Милутин Ђорђевић (1930), од оца Радована и мајке Савке, завршио је у мучилишницима Независне Државе Хрватске. Заједно са породицом одведен је из села Барајин, Босанска Градишка, у љето 1942. године до Савског моста у Градишци. Пред очима нејатке дјеце и жене Савке, усташе су посјекле Радована, који се са моста стровао у Саву. Савка је заједно са петоро дјеце потјерана у зидне Старе Градишке. У том моменту, она је са дјецом Милутином, Драгүтином, Љубом и Надом, а у наругу носила кћеркицу од пар недеља. Након Старе Градишке одведени су у Јабланицу – Млаку, а онда у Јасеновац. У Јасеновац усташе раздвајају мати Савку са малом сестрицом од прадеде и његове браће. Ту остаје и Нада. У Јасеновац су дјецу одвајали од мајки, а прадеда је често помињао да те вапаје и уранке никада није могао да заборави.

Мајку и најмлађу сестрицу никад више нису видјели. Њих тројицу су теретним возом за превоз животиња послали у Загреб, ту су опрани крпе у којима су били и након тога су их транспортовали у Јастребарско. Милутин је причао да су ту убијали дјецу на разне начине, умирало се свакодневно. У сјећању ми се урезало да су дјецу усташе убијале док су увече ишла у тоалет и убацивали их у септичку јаму. Ко није био прободењ, убијен, давао би се у фекалијама. У Јастребарској су почели са покрштавањем одраслије дјеце, добили су усташке униформе. Прадеда је спомињао да је често долазио Фратар Ђојзије Степинац. Тјерали су их да се моле Богу, ко није знао да се моли Богу и ко није хтио, био је тучен. Часне сестре су биле нарочито немилосрдне према дјеци, а истинита се Бета Пулхерја. Дјецу су тјерали да пјевају: „На сред горе Романије партизанска се кожа вије.“ Ту је врједило исто правило, ко није знао или хтио да пјева, био би пребјен. Храна је била слаба, дјеца су била мршава са истуреним трбуцима, болести су владале међу дјецом и умирало се сваког дана. Они су сахрањивали своје мале другове, комшије, познанике. Говорно је да је било много масовних гробница, на све стране логора.

Крајем љета 1942. године, партизани су напали логор и ослободили 700 дјечака и дјевојчица. Сва нејат која није могла да хода остала је у логору гдје је и дочекала крај. Дјеца су била неухрањена, обољела, владале су ушн, стјенице, дизентерија, испадало им је дебело цријево, враћали су га рукцима. Сестра Бета Пулхерја је са усташама похватала преосталу дјецу, побјели су их и спаљили на хрпама. Збјег у којем је био мој прадеда пресјечен је у шуми. Милутина, Драгүтина и Љуба су ухватили, пребацили у Окучане и распоредили по кућама. Њих тројица су били код три фамилије, радили су и чували сток. Ти Хрвати нису били лоши према њима, давали су им нешто хране. У љето 1943. године, Милутин је добио папир на којем је писало да им се дозвољава да се врате кућама, па је, као најстарији, повео Драгүтина и Љубу. Ишли су пјешнице, пут је био напоран. Када су стигли у Босанску Градишку, Милутин је повео Драгүтина и Љубу у Бараје код стрица. Да ли на путу тамо или на повратку, Милутин је наишао на усташе и поново једва преживео тај сусрет. О томе је свједочно ожњак испод врата, од клања, који је носио до смрти. Тако полузакланог нашла га је нека жена и спасила. Када се опоравио, одвели су га дједу и баби у Драгеље

На дан трагедије у Драгељима 1943. године, Милутин се нашао у селу. Успио је да избјегне покољ јер се сакрио у поток са неколицином других. У Драгељима је остао до ослобођења. Када је стигла слобода, повео је браћу у дом за ратну сирочад у Босанској Градишци, гдје завршавају основну школу и иду даље на занат.

Сестра Нада је из Јасеновца послата у хрватску породницу. Претпостављам да је код њих и остала јер је била сироче. Браћа су је послније рата нашао уз посредовање Црвеног крста.

Данас нико од њих није жив, одавно су ушнули у Господу, али њихова прича остала је жива. Драго ми је да је мајка причала са децом, понешто и записала, тако да његова прича не буде затрвена у колективном забораву својственом нама Србима.

Сташа Шобот, бивша ученица Угоститељско-економске школе Приједор
(по причу мајке Жане)

СТАРИ БРОД

Плач и врска
Нејач се тиска
Дрина мутна плаховита.
Небом слутња
да нико жив
претећи неће.

Бљесак ножа
у тали ноћи:
Да ли ће мајка
мртва моћи
заниковцу отети нож?

Падају дјеца.
Дјевојке скачу.
Дрина их носи
усташа коси
Крв се слива
никога жива.

А Дрина тече
и причу прича:
Како је једном
у таласе своје
сакрила мртве
да их не броје.
Само због броја неког.

Сада на Дрини
Капела стоји
Спомен на жртве
младенце мртве
Безгроба страдања
наша
од усташа,
од усташа...

[illegible]

ЈАСЕНОВАЦ, МОЈА ПРИЧА
80 година од пробоја јасеновачких логораша
(измијењено и допуњено издање)
Каталог изложбе

Издавач
Друштво библиотекара Републике Српске
ЈУ Угоститељско-економска школа Приједор

За издавача
Љиљана Кнежевић
Дражсена Мршић

Приређивач
Бранка Ковачевић

Лектор
Јована Остојић Бјелић

Мјесто издавања
Вишеград, Приједор

Штампа
Foto Metro, Приједор

Тираж: 50
Приједор, 2026

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

821.163.41-94(083.824)
341.485(=163.41)(497.13+497.15)"1941/1945"

ЈАСЕНОВАЦ, моја прича : [80 година од пробоја
јасеновачких логораша] : [каталог изложбе] / [приређивач
Бранка Ковачевић]. - 2. измијењено и допуњено изд. -
Вишеград : Друштво библиотекара Републике Српске ;
Приједор : ЈУ Угоститељско-економска школа, 2026 (Приједор :
Фото Метро). - 58 стр. : фотогр. ; 30 cm

Кор. наслов. - На кор.: Она никада није говорила о Јасеновцу.
Али је сваки дан тихо плакала за синовима. - Тираж 50. - Стр.
[1]: Рана говори кроз ћутање / Бранка Ковачевић.

ISBN 978-99976-684-9-3

COBISS.RS-ID 144418305

9 789997 668493

ISBN 978-99976-684-9-3